

PAPP ISTVÁN

Borzsák István hiányzó dossziéja, avagy mit kezdhetett a politikai rendőrség egy ókortudóssal?*

A 20. századi magyar klasszika-filológia kiemelkedő művelőjének, Borzsák Istvánnak kanyarokkal és kitérőkkel szegélyezett életpályája jól ismert a szakma szűkebb berkein belül. Ő is azok közé a tudósok közé tartozott, akik a század különböző rendszerváltásai miatt elveszítették katedrájukat, és gyakran mostoha körülmények közepette, szívós kitartással tudták visszaküzdeni magukat a tudományos élet fősodrába.

Dolgozatomban nem azt szeretném bemutatni, hogy Borzsák István miért kényszerült távozni 1957-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemről. Ennek körülményeit az érintett szóban és írásban is a nyilvánosság elé tárta.¹ Ábrázolta azt a rögös utat is, amelynek eredményeként huszonegy esztendő múlva, 1978-ban visszatérhetett saját tanszékének élére.²

Előzetes kérdésem az volt, hogy feltételezve a belügyminisztérium (BM) III/III-as Csoportfőnöksége tisztii állományának általános műveltségét, olvasottságát, nyelvismeretét,³ mit tudtak kezdeni egy kiemelkedő képességű ókortudóssal. Mennyiben voltak képesek megismerni, megérteni szakmai működését, vagy csupán a politikáról vallott felfogását, korábbi tetteit mérlegelték? Úgy is feltehetném a kérdést, hogy milyen kihívást jelentett Borzsák István megfigyelése, tudtak-e rajta „fogást találni”, a professzor hűvös eleganciáját ismerve.

Tanulmányom forrásanyagát a politikai rendőrség, vagy korabeli kifejezéssel élve, az állambiztonsági szervek működése során létrejött iratanyag képezi. Az iratok tanulmányozása során szembesültem egy igen komoly filológiai problémával. Az hamar világossá vált, hogy Borzsák Istvánra mint az állambiztonsági szervek operatív nyilvántartásában szereplő személyre külön dossziét nyitottak, amelyben a rá vonatkozó iratokat őrizték. Ez a dosszié azonban nem lelhető fel az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL). Ezek után adódott a kérdés: lehetséges-e mégis egyéb, egymáshoz csak lazán kötődő források segítségével helyreállítani, legalább részlegesen az egykoron létezett, kompakt iratanyagot? Úgy gondoltam, hogy amennyiben a rekonstrukció – még ha töredékesen is – si-

* A tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségükért köszönetem fejezem ki Petrikné Vámos Idának, Sz. Kovács Évának, Hermann Istvánnak és Vörös Géznak.

¹ Borzsák István: *Visszaemlékezés 1956-ra*. In: uő.: *Dragma. Válogatott tanulmányok*, IV. kötet. Budapest, 2000. 479–485.

² *Nem utoljára: kell-e a latin? Beszélgetés Borzsák István akadémikussal*. In: Borzsák István: *Dragma. Válogatott tanulmányok*, V. kötet. Budapest, 2002. 373–384., különösen: 378–380.

³ A politikai rendőrségen szolgálók szakmai felkészültségének és általános műveltségének első elemzési kísérletét lásd: Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy*. Budapest, 2008. 51–66., 80–84.

kerül, akkor hosszabb időtávlatban is nyomon követhető, hogyan ellenőrizte az állambiztonság Borzás István személyét. A továbbiakban ezekre a kérdésekre szeretnék választ adni.

1

Borzás István az 1956-os forradalomban történt szerepvállalása miatt került a politikai rendőrség operatív nyilvántartásába. Hosszú évtizedeken át ez a tény képezte megfigyelésének indokát. Mielőtt rátérnék ennek a folyamatnak az elemzésére, nézzük meg röviden, mit is tett Borzás a magyar történelem e sorsfordító heteiben.⁴ A hadifogságból való hazajövetelét követően évfolyamtársa, Szemerényi Oszvald segítségével térhetett vissza az akkor még Pázmány Péter, majd a későbbiekben Eötvös Loránd nevét viselő egyetem Bölcsészettudományi Karára. Igen fiatalon, 1952-ben kapta professzori kinevezését.

Az 1956-os forradalom idején az Eötvös Loránd Tudományegyetemen elsőként a hallgatók hozták létre saját forradalmi testületüket. Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság megalapítása után néhány nappal, 1956. október 30-án jött létre az ELTE Bölcsészettudományi Kar Oktatóinak Forradalmi Tanácsa, amelynek Borzás Istvánt is tagjává választották.⁵ Ez a szerv létrehozott egy személyi ügyeket vizsgáló albizottságot, melynek fő célja az egyetemről politikai okokból eltávolított oktatók rehabilitálása és a tanárokról készített káderanyagok felkutatása volt. Borzás két társával, Hadrovics Lászlóval és Bessenyei Györggyel együtt hozta el a professzorokra vonatkozó káderlapokat az Oktatási Minisztériumból.⁶

A szovjet csapatok bevonulása és a fegyveres ellenállás leverése új helyzetet teremtett. A mából visszanézve egyértelműnek látszik, hogy ezzel eldőlt a forradalom sorsa, ám ez ekkoriban még korántsem tűnt ennyire egyértelműnek. Tanulmányomnak nem célja az 1956 novemberétől 1957 januárjáig, az Írószövetség működésének felfüggesztéséig tartó időszak bemutatása, ennek történései közismertek.⁷ Röviden annyit érdemes megjegyezni, hogy a forradalmi bizottságok, munkástanácsok, értelmiségi szervezetek, pártok vezetői és tagjai közül sokan úgy gondolták, hogy legalább részlegesen megőrizhetők a forradalom eredményei. Általános volt az a vélekedés, hogy a Kádár-kormány hatalmának megszilárdítása érdekében jelentős kompromisszumokra kényszerül. Ebbe a folyamatba illeszkedett az, hogy a bölcsészkarai forradalmi bizottság tagjai 1956 decemberében úgy döntöttek, hogy Reformbizottság néven működnek tovább. Fő célként egy egyetemi törvényjavaslat kidolgozását

⁴ Rainer M. János szintén szembesült azzal a dilemmával, hogy id. és ifj. Antall József esetén nem ismeretes, hogy az állambiztonság hogyan „építette fel” őket mint célszemélyeket. Mivel ez a folyamat minden esetben egy a megfigyeltre vonatkozó környezettanulmány elkészítésével indult, ezért monográfiája egyik fejezetében „megkísérli rekonstruálni e minden bizonnyal létezett környezettanulmány keletkezéstörténetét és szerkezetét”. Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest, 2008. 27.

⁵ Az eseményeket részben Borzás István visszaemlékezéseire, részben az ELTE bölcsészkarának 1956-os eseményeit bemutató monográfia eredményeire támaszkodva mutatom be: Beck Tibor – Germuska Pál: *Forradalom a bölcsészkaron*. Budapest, 1997.

⁶ A forradalom napjaiban gyakran megesett, hogy egy-egy intézménynél a forradalmi bizottság tagjai kiosztották a kollégáik életét korábban megkeserítő káderlapokat. Több budapesti színháznál is megtörtént ugyanez az esemény, így például a Nemzeti Színház és a Fővárosi Operettszínház esetén. Barabás Tamás: Mi történt a budapesti színházakban? *Igazság*, 1956. november 3. 3. Közli: Izsák Lajos – Szabó József (vál.): *1956 a sajtó tükrében*. Budapest, 1989. 348.; G. S.: Mi újság az Operett Színházban? *Magyar Ifjúság*, 1956. november 3. 4. Közli: *1956 a sajtó tükrében*, 356.

⁷ Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom, 1956–1963*. Budapest, 1996.; Szokolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Budapest, 2001.; Rainer M. János: *Ötvenhat után*. Budapest, 2003. 11–114.

fogalmazták meg, amelyben elsősorban a valódi autonómia visszaállítására fektették a hangsúlyt. Borzsák fontos szerepet vállalt a törvényjavaslathoz készített tanári vélemények összegyűjtésében, egyeztetésében.

1957 első hónapjaira egyértelművé vált, hogy nem lehet reménykedni a forradalom vívmányainak megőrzésében, sőt, áprilisban az egyetemen is kezdetét vette a megtorlás folyamata. Borzsák Istvánt mint az Ókori Egyetemes Történelmi Tanszék vezetőjét 1957. június 15-én bocsátották el, eddig ismert cselekedetei miatt. Ügyében személyesen Szigeti József művelődési miniszter-helyettes hozott döntést.⁸ Az indoklás szerint Borzsák István „magatartása a fegyelmi vizsgálat alatt nem mutatta semmi jelét a beismerésnek és a megbánásnak”.⁹ Bár az elbocsátott professzor egyedülként az eltávolítottak közül kísérletet tett a felbontásra, de a minisztérium még a kérvény benyújtásához sem járult hozzá.

Sokat vagy keveset tett Borzsák István, elég okot szolgáltatott-e arra, hogy eltávolítsák? Erre a kérdésre saját maga így válaszolt a forradalom eseményeit felidéző 1992-es konferencián: „Csalódást okozok t. hallgatóimnak azzal is, hogy előre bejelentem: nem voltam hős, még csak központi figura sem, csak köz-tagja a bölcsészkar forradalmi bizottságnak [...], és mint fiatal professzor csak egy voltam a történelmi helyzethez méltónak bizonyulni igyekvő Kari Tanács tagjai közül, akire a dékán, Kniezsa István éppen fiatalosága miatt halmozott viszonylag sok előadói és egyéb feladatot.”¹⁰

Bár rendőrségi eljárás szerencsére nem indult ellene, de a tudományos alkotó munka feltételei roppant mód beszűkültek számára. Néhány hónap múlva felvételt nyert az Egyetemi Könyvtárba, amelynek gályapadját Németh Lászlóhoz hasonlóan laboratóriummal tudta alakítani. 1963-ban térhetett vissza a katedrára, igaz, csak Debrecenbe. Emlékei szerint „ezt én részint valóban száműzetésnek, részint viszont újjáéledési lehetőségnek éreztem, és annak is bizonyult”.¹¹ Közben öt esztendeig húzódtott az az eljárás, melynek eredményeképpen 1965-ben megkaphatta a tudományok doktora fokozatot. Végül 1978-ban kanyarodott vissza Borzsák István pályája oda, ahonnan 1957-ben mások akaratából kitért: ekkor térhetett vissza az ELTE BTK Latin Nyelv- és Irodalmi Tanszékének élére.

Az eddig leírtak Borzsák István sorsának személyes, mából nézve is érvényes olvasatát jelentik. Ha úgy tetszik, a látható, nyilvános, a szűkebb szakmai közvélemény számára minden bizonnyal jól ismert életutat. A továbbiakban egy rejtett, titkos történetet szeretnék elmesélni, amely ugyanerről a személyről szól, életének ugyanazok az eseményei bukkannak fel, mint amelyeket eddig megismertünk. Csak a nézőpont más. Az 1956 után működő állambiztonsági szervek, ezen belül a BM III/III-as Csoportfőnökség, még pontosabban a Borzsákkal közvetett kapcsolatban lévő tisztjei nézőpontjából térképezem fel a jeles ókortudós életét.

Azt kívánom megvilágítani, hogy a valódi küzdelem a politikai rendőrség és Borzsák István között zajlott, s ennek csupán egyik fontos eszközét jelentették a rá állított ügynökök.¹² Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy az ügynök szigorúan számon kért utasítások alapján végezte munkáját, s a megfigyelés célját és módját az operatív tiszt akarata határozta meg.

⁸ Az egyetemi tanulmányait Borzsákhoz hasonlóan az Eötvös József Collegium diákjaként folytató Szigeti magatartásában – finoman fogalmazva – nyoma sem volt az Eötvös-collegisták egymás iránti szolidaritásának.

⁹ Beck–Germuska: *Forradalom a bölcsészkaron*, 159.

¹⁰ Borzsák: *Visszaemlékezés 1956-ra*, 479.

¹¹ *Nem utoljára: kell-e a latin*, 379.

¹² Az 'ügynök' fogalmának állambiztonsági szempontból való legpontosabb leírását adja: Rainer: *Jelentések hálójában*, 70–71.

ta meg. Ebből adódóan a tiszték, illetve feletteseik tudása, az általuk birtokolt információk mennyisége volt a döntő, ez alapján járhattak el a politikai szempontból ellenségnek tartott személlyel, így Borzás Istvánnal szemben is.

A továbbiakban mindvégig arra összpontosítok, hogy szigorú filológiai elemzéssel bemutassam, mikor és milyen eszközökkel avatkozott bele az állambiztonság Borzás István életébe.¹³

2

A rendőrség hatékony és eredményes működésének alapját a jól működő nyilvántartási rendszer képezi. A titkosszolgálatok esetén, legyen szó demokráciában vagy diktatúrában működőkről, végeredményben ideológiai–politikai szempontok alapján történik az ellenséges személy fogalmának meghatározása. Természetesen az ellenség köre és a szolgálatok politikai kontrollja egészen különbözik az egyeduralmi és a népuralmi rendszer esetében.¹⁴

Az 1956 után újjászerveződő magyar politikai rendőrség is egyik fontos feladatának tartotta, hogy egyrészt újjáépítse, másrészt kibővítse a forradalmi események során jelentős kárt szenvedett nyilvántartási rendszerét.¹⁵ Ekkor még külön tartották nyilván a politikai szempontból ellenséges személyeket – ők kerültek az ún. operatív nyilvántartásba – és az ügynöki munka valamely fokozatába soroltakat – ők pedig a hálózati nyilvántartásban szerepeltek. Az operatív nyilvántartáson belül elkülönítették az alap- és a kutató-nyilvántartást. Az előbbibe terhelő, kompromittáló adatok alapján soroltak be valakit, s ezért vele szemben meghatározott korlátozó intézkedéseket lehetett foganatosítani. A kutató nyilvántartásban lévő adatok csupán tájékoztatásul szolgáltak, ezek alapján nem lehetett intézkedést elrendelni.

A technikai fejlődés eredményeként az 1970-es években egyesítették a különböző nyilvántartások adatait, és létrehozták az Egységes Gépi Prioráló Rendszert (EGPR). Ez lehetővé tette, hogy viszonylag gyorsan utánanézzenek, ha egy-egy személy esetében valamilyen ellenséges tevékenység gyanúja merült fel.

Az állambiztonsági szervek a politikailag veszélyesnek vagy érzékenynek tartott intézményeket, csoportokat, saját szóhasználatukkal objektumokat kiemelten ellenőrizték. Természetesen az egyetemek is, mint minden elnyomó rendszer által félve felügyelt szellemi közösségek, ide tartoztak. Egy-egy objektumban, így egy egyetemen is gondosan számon tartották, hogy kik azok az operatív nyilvántartásban szereplő személyek, akikre különösen érdemes figyelni, cselekedeteiket gondosan ellenőrizni. Természetesen a debreceni

¹³ Rainer M. János Antall Józsefről írott könyvében az alábbi módon határozta meg kutatói perspektíváját: „Michel Foucault híres *Panopticon*-leírását segítségül hívva: tárgyunk a panoptikumban felügyelet és megfigyelés alatt álló ember, de nem a rendszer csúcának vagy valamely középszintjének nézőpontjából, hanem éppen fordítva.” Rainer: *Jelentések hálójában*, 19. Én viszont tanulmányomban arra törekszem, hogy ennek a középszintnek szemszögéből – amely jelen esetben a jelentéseket készítő ügynökök tartótisztjeit és azok feletteseit jelenti – tekintsek Borzás Istvánra.

¹⁴ Egy korabeli belügyi dokumentum az alábbi módon fogalmazta meg a kérdés jelentőségét: „Az operatív nyilvántartás eszköz az ellenség elleni harcban. Feladata a nyilvántartás adataival segíteni az operatív szervek munkáját.” A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0033. számú parancsa Budapest, 1963. december 5. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 4.2. Parancsgyűjtemény.

¹⁵ Az operatív nyilvántartás rendszerét az alábbi tanulmány alapján foglalom össze: Petrikné Vámos Ida: *Iratok a Történeti Hivatalban*. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve*. Budapest, 1999. 29–60.

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Borzsák István 1963 és 1978 közötti munkahelye is a kiemelt objektumok közé tartozott. Vagyis a KLTE-vel foglalkozó állambiztonsági, operatív tisztnek naprakész ismeretekkel kellett rendelkeznie arról, hogy kik az ellenséges személyek az egyetem tanárai között. Ezt a célt szolgálták a különböző nyilvántartások, s ezért is itt kezdtem vizsgálatomat.

Borzák István operatív nyilvántartásba vételének pontos időpontját¹⁶ nem ismerjük, de a nyilvántartó karton első változatát feltehetően az 1950-es évek végén készítették el. Annyi azonban bizonyos, hogy Borzsák neve felbukkan az 1960-as évek elején összeállított, az operatív nyilvántartást segítő, kiegészítő adattárak közül kettőben is. Az első adattár a *Bűncselekményt elkövetett budapesti horthysta ht.¹⁷ tiszték [sic!] betűrendes névsora* címet viseli.¹⁸ A kötet első oldalán található feljegyzés tájékoztat minket arról, hogy kik is kerültek ebbe a nyilvántartásba: „A BM II/5–b. alosztályán a volt horthysta erőszakoszervek vonalán folytatott kutató és feldolgozó munka adatai alapján névjegyzéket készítettünk a Budapest területén élő olyan volt horthysta katonatisztekéről, akik a felkutatott adatok szerint a felszabadulás előtt háborús, vagy népellenes bűncselekményt követtek el, illetve a felszabadulás óta államellenes tevékenység folytatása miatt büntetésben részesültek.” Azt is megtudjuk, hogy a betűrendes névsor az 1961. november 1-jei állapotot tükrözi, és „tartalmazza a BM Központi Operatív Nyilvántartásában és a Bűnügyi Nyilvántartásban szereplő adatokat”.

Borzák István neve a kötet 43. oldalán olvasható. Kiderül, hogy hadnagyi rangot ért el a II. világháború idején, és az „ellenforradalom alatt komoly funkciót töltött be és megbízásokat teljesített a bölcsészkaron”. E nem túl alapos megállapítást tetézik egy vaskos tévedéssel, hiszen Borzsák munkahelyeként az ELTE-t, foglalkozásaként a „tanszékvezető”-t tüntették fel. Mindenesetre elég furcsa, hogy négy évvel az eltávolítása után még nem vezették át a politikai rendőrség nyilvántartásában ezt az eléggé alapvető információt. Ez a felelőtlenség óvatos távolságtartásra ösztönözhet a nyilvántartó munka pontosságát illetően. A feljegyzésben megadják azt is, hogy a II/11., vagyis az operatív nyilvántartással foglalkozó osztály 10-10680. számú dossziéban őrzött információkat Borzsák Istvánról. Ez a dosszié nincs a levéltár őrzésében, és olyan irattári naplóval sem rendelkezik az intézmény, amely legalább cím szerint azonosíthatóvá tenné ezt az iratanyagot. A dosszié jelzetének típusa (10-) alapján mégis erősen valószínűsíthető, hogy egy Borzsák István személyére nyitott, már 1956 előtt létezett dossziéről van szó. Több hasonló jelzettel rendelkező dosszié¹⁹ található ugyanis az ÁBTL kezelésében, és ezek mindegyikét jóval a forradalom kitörése előtt, némelyiket még a koalíciós korszakban nyitották meg. Ennek a Borzsák Istvánra vonatkozó dossziének az iratanyaga minden bizonnyal hasznosult a későbbiekben is, feltehetően hozzátették a később nyitott dossziékhoz.

¹⁶ Borzsák István operatív nyilvántartó kartonja. ÁBTL 2.2.1. Operatív nyilvántartások. II/15. 4. doboz

¹⁷ Honvédtisztek.

¹⁸ ÁBTL 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok. A-925.

¹⁹ A teljesség igénye nélkül: Balogh István egykori kispárti politikus 10-30944/51., Ravasz László 10-30323/50, Bereczky Albert 10-30322/50, Sík Sándor 10-30321, Győri Elemér református püspök 10-30324/50, Kisberk Imre római katolikus püspök 10-30981/51. nyitó számú dossziéja. Ezek a dossziék az irattárba kerülésüket követően egy úgynevezett O-, vagyis irattári számon futottak tovább. Erről lásd a 3. fejezetben írottakat.

A néhány hónappal később, 1962. január 15-én lezárt adattár a *Budapest területén élő volt horthysta katonatisztek*²⁰ természetesen szintén tartalmazza Borzsák István nevét. Ebben szóról-szóra ugyanazokat az adatokat és megállapításokat olvashatjuk, mint az előzőben.

A két adattár alapján biztosan kijelenthetjük, hogy Borzsák Istvánt mint ellenséges személyt tartotta számon az állambiztonság már 1961-ben. 1956-os, közelebről meg nem határozott tettei képezték a bűnösség alapját, és az csupán színesítette a palettát, hogy a II. világháború idején hadnagy rangot ért el a magyar hadseregben. Ez bőségesen elegendő volt arra, hogy ellenséges személyként tartsák számon, és ebből a szempontból az sem számítot, hogy mennyire volt naprakész az adatbázis. Bár kérdés, hogy mennyire lehetett a gyakorlatban használni, mivel ezen adatok alapján egy operatív tiszt az egyetemen fölölegesen érdeklődhetett volna a professzor iránt. Egy esetből természetesen nem lehet meszesemenő következtetéseket levonni az állambiztonság operatív nyilvántartásának színvonalát illetően, de bizonyára megérne egy külön tanulmányt a kérdés alapos feltérképezése.

Annyit bizony állíthatunk, hogy az operatív nyilvántartó munka technikai színvonala, alapossága, megbízhatósága az évtizedek múltával növekedett, s közben a nyilvántartott információk jellege is megváltozott. A legfontosabb változás 1963-ban történt, ekkor került sor a hálózati és az operatív nyilvántartás kettéválasztására, illetve az ugyanekkor kiadott 10. számú belügyminiszter-helyettesi parancs pontosabban meghatározta a „társadalomra veszélyes elemek” körét és nyilvántartásba vételük módját. Ez a döntés szoros összefüggésben volt a Kádár-rendszer konszolidációjának előrehaladásával. Történetünk szempontjából az a legfontosabb, hogy a nyilvántartásból törölték a „horthysta erőszakos szervezetek” tagjai közül azokat a szakszolgálatos tiszteket, akiknek kompromittáltsága nem volt bizonyított.²¹ Az a tény, hogy valaki alacsonyabb tiszti rangot ért el a II. világháború idején a magyar honvédségben, immár nem számítot az állambiztonság számára. Éppen ezért a korábban bemutatott EGPR karton nem tartalmazot semmilyen megállapítást Borzsák István katonai rangjára vonatkozóan, mivel ez a tény önmagában már érdektelenné vált. Ellenben tömören, de pontosan felsorolja azokat az 1956-os tetteit (egyetemi forradalmi bizottság, személyügyi albizottság, reformbizottság), amelyek miatt eltávolították az egyetemről. Megadja annak a dossziének a nyitószámát is, amelyben a Borzsákra vonatkozó iratokat őrizték: OD-3483/2. Ugyanakkor azt is megtudjuk, hogy 1987. október 2-án törölték a nyilvántartásból Borzsák Istvánt. A kartont 1987. október 5-én irattározták, vagyis harminc év elteltével került ki a jeles ókortudós a szervek látóköréből. Ennek a döntésnek a meghozataláig azonban hosszú és rögös út vezetett.

3

Ahhoz, hogy feltérképezzük és értékeljük Borzsák István és az állambiztonság „kapcsolatát”, legkézenfekvőbb eljárásnak a rá vonatkozó iratokat tartalmazó, titkosszolgálati zsargonnal élve a rá felfektetett dosszié tanulmányozása tűnik. Az előbb már idézett, úgynevezett eredeti jelzet sajnos nem vitt minket közelebb a lehetséges forrásbázis felderítéséhez. Ez a jelzet azért fontos, mivel egyfajta összekötő kapocsként szolgál a dossziék különböző típusai között. Az OD az objektum dosszié rövidítést jelenti, amely azonban csak az

²⁰ ÁBTL 4.1. A-932.

²¹ Az 1963-as döntés háttéréről és a nyilvántartás 1967-ig történt felülvizsgálatáról lásd: Történeti áttekintés a központosított operatív nyilvántartás megalakulásának előzményeiről, fejlődéséről. Előadás és vázlat. ÁBTL 4.1. A-2056. 12–18.

élő, vagyis a szervek által „használt”²² dosszié jelzésére szolgált, amelyet addig használtak, amíg az ügyet le nem zárták. Abban az esetben, ha valamely okból lezárult az adott állambiztonsági eljárás, akkor a dossziét irattárban helyezték el, és ekkor O-jelzettel látták el.

Az OD-, vagyis objektum-dossziék a különösen bizalmasan kezelt intézmények ellenőrzésére szolgáltak. Abban különbözött az összes többi dossziétípustól, hogy nem egy-egy konkrét eljárás, nyomozás, intézkedés anyagát összegezte, hanem az adott objektum (egyetemek, hivatalok, külképviseletek, szerzetesrendek, termelőszövetkezetek, települések) „elhárításával kapcsolatos dokumentáció gyűjtésére szolgált”.²³ Ezeket a dossziékat akkor küldték irattárba, ha az objektum megszűnt, vagy az iratanyag a szervek számára operatív szempontból érdektelenné vált.

Az operatív dossziék további típusai többek között a beszerzési, a munka-, a csoport-, a figyelő-, a személyi és a körözési dossziék voltak, amelyek mind egy adott személyre vagy csoportra vonatkozó operatív állambiztonsági eljárás anyagait őrizték. Ezek az illető személy halála, az ügy lezárása vagy ügynöki munka esetén az együttműködés lezárulása esetén kerültek irattárba. Természetesen az előbb vázoltak csupán elnagyolt és leegyszerűsített összefoglalását nyújtják az állambiztonsági szervek működése során keletkezett dossziék rendszerének. Annyit igyekeztem felvázolni, amennyi történetünk megértéséhez elegendő.²⁴

A Borzsák Istvánnal történtek tükrében arra számítottam, hogy az operatív nyilvántartó kartonon lévő szám hajdani személyi dossziéjára fog mutatni. Abban az esetben nyitottak személyi dossziét, ha az illető bizalmas nyomozás alatt állt, mivel „államellenes tevékenységgel” volt gyanúsítható. Ez nem jelentette azt, hogy feltétlenül eljárás indult az adott személy ellen, lehet, hogy hosszú ideig figyelték, gyűjtötték a rá vonatkozó ügynöki jelentéseket, lehallgatták a telefonját, felbontották a leveleit, de ennél több nem történt.²⁵ Amennyiben az államellenes tevékenység gyanúja nem igazolódott be, vagy az illető meghalt, külföldre távozott, vagy elítélték, a személyi dossziét irattárba helyezték, és O-számmal látták el.²⁶

A Borzsák István operatív nyilvántartó kartonján szereplő jelzet, az OD-3483/2 azonban nem egy valamikori személyi dossziéra mutat, hanem az O-20021/2. irattári számot viselő dossziéra, amelyet az ELTE Bölcsészettudományi Karán lévő ellenséges személyekre nyitottak. A dossziében azonban mindössze három lap található, amelyek egy 1986-os bombariadóra és egy 1987-es falfirkálásra vonatkoznak. Ezekben szó sem esik Borzsák Ist-

²² A szervek munkatársai természetesen felkérhették az irattárban fekvő anyagokat is, ha valamely ügyben szükség volt azokra. Vagyis a formális lezárás után is kerülhettek újabb lapok a dossziékba, elvileg addig, amíg az iratanyagot nem selejtezték. Az OD után lévő számsor jelentette együttesen az adott dosszié nyitó számát, míg az ügy lezárása után az O után lévő számsor a dosszié irattári számát.

²³ Petrikné: *Iratok a Történeti Hivatalban*, 39–40., 54.

²⁴ Az operatív dossziék formáit és az operatív nyilvántartás eszközeit az alábbi rendelkezések szabályozták: A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 57. számú parancsa Budapest, 1957. november 27. és a Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 08. számú parancsa Budapest, 1967. április 29. ÁBTL 4.2. Parancs gyűjtemény.

²⁵ Ez történt például Antall József esetében, lásd: Rainer: *Jelentések hálójában*, 77. Vagy például Ravasz László esetében, akinek 1956 szeptemberében lezárták az anyagát, és a forradalom leverését követően feltehetően idős kora és csökkenő aktivitása miatt már nem nyitották újra. Ravaszra vonatkozóan lásd: Kósa László: *A leányfalui évek: „ki most Gutenberg előtti időben él?”*. In: uő: (szerk.): Ravasz László emlékezete. Emlékezés Ravasz László születésének 125. évfordulóján, 2007. szeptember 29. Budapest, 2008. 136–159.

²⁶ Petrikné: *Iratok a Történeti Hivatalban*, 56.

vánról. Ezek után kénytelen vagyok azzal a feltevéssel élni, hogy a dosszié valamikor tartalmazott Borzák Istvánra vonatkozó információkat, de ezeket az oldalakat, más lapokkal együtt kiemelték az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának átadott anyagból. Az ellentmondást tovább fokozza, hogy ezen dossziésorozat első kötetében, vagyis az O-20021/1. számú anyagban, amelyet az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán lévő „elleneséges személyekre” nyitottak, felbukkan Borzák István neve.²⁷ Egy dátum és aláírás nélküli listán tizenöt nevet sorolnak fel, akiket az egyetemen tanító „ellenforradalmároknak” minősített a feljegyzés készítője. Ebből a dossziéból legalább annyi kiderül, hogy 1964. szeptember 1-jén határoztak arról, hogy OD-3483. nyitó számmal külön objektum-dossziét nyitnak „az ELTE operatív biztosítása során keletkezett anyagok rendezése, nyilvántartása végett”. Ezt a dossziét 1968. szeptember 26-án a karoknak megfelelően három részre bontották.²⁸

A fennmaradt iratanyag segítségével sajnos csak ennyit tudunk rekonstruálni. Ezek után a kutató számára csupán kérdések sokasága marad. Miért a jogi karra vonatkozó dossziéba került a Borzák nevének is tartalmazó felsorolás? Hová tűnt a rá vonatkozó bővebb feljegyzés? Ha megnéznénk a többi nevet, vajon az ő esetükben is ezekre a dossziékre mutatna a kartonon lévő OD-jelzet? Ezzel legalább azt lehetne bizonyítani, hogy milyen anyagoknak kellene még a dossziékban szerepelni. Vajon részleges iratmegsemmisítés történt? Vagy csupán szelektáltak az ELTE objektum-dossziéiból?²⁹ Csupán a remény marad a filológus számára, hogy a jövőben választ ad ezekre a kérdésekre.

Végezetül még egy megjegyzés ezekhez a problémákhoz: Az OD-3483. mint nyitó szám nem csupán az ELTE objektum-dosszié számaira mutat, hanem egy másik ókortudós, Sarkady János anyagára is. Az ő személyi dossziéját O-18997. szám alatt irattározták. Más példát nem ismerünk. Vajon csupán az ÁBTL-ben őrzött anyag töredékes volta miatt? Vagy esetleg az egyetem O-dossziéjában belül elkülönítve őrizték az egyes tanárok személyi anyagait? Ismét kérdések sora, amelyekre tanulmányom hátralévő részében kísérlek meg válaszolni.

4

Úgy tűnt tehát, le kell mondanom arról, hogy Borzák István és az állambiztonság viszonyát a rá vonatkozó kompakt iratanyag segítségével vizsgáljam meg.³⁰ Arra kényszerültem, hogy különböző hálózati személyek M-dossziéit egyenként vizsgálva gyűjtssem össze a Borzákra vonatkozó információkat. Rendező elvként az egyes jelentések kronológiai sorrend-

²⁷ ÁBTL 3.1.5. Operatív dossziék. O-20021/1. 14/5.

²⁸ Aláírás nélküli határozat 1969. november 22-i dátummal. ÁBTL 3.1.5. O-20021/1. 201.

²⁹ A szelektálás megtörténtét támasztja alá, hogy az ÁBTL birtokában lévő négy kötet mellett egy ötödik alkötetet is nyitottak 1988. február 8-án, melynek hollétéről nem rendelkezem információval. ÁBTL 3.1.5. OD-napló 2. kötet.

³⁰ Hasonló problémával szembesült Ablonczy Balázs Teleki Pál életrajzána megírásakor, igaz, lényegesen nagyobb dimenzióban, és nem csupán egy forráscsoportra, hanem az egész életműre vonatkozóan: „A Teleki-kutatást rendkívüli módon megnehezíti, hogy nem maradt fenn egységes irathagyaték [...] Így megfelelő »saját« korpusz hiányában [...] »kívülről« kellett végigjárni az életművet.” Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005. 19. Ez a bizonyos „saját korpusz” egy állambiztonsági témájú vizsgálódás esetén megfeleltethető a személyi dossziénak, amely többek között tartalmazza azokat a forrásokat, melyek alapján a politikai rendőrség megrajzolta az adott célszemély portréját.

jét vettem alapul, de bizonyos esetekben, főként ahol aktívabb ügynöki munkára bukkantam, kénytelen voltam ettől eltérni.

Borzásák István neve, ha csupán érintőlegesen is, első alkalommal egy 1959. december 9-i jelentésben tűnik fel. Egy „Kőműves”³¹ fedőnevet viselő informátor jelentésében mint Sarkady János történész egyik mentorát említi Borzásákot, Szabó Dénes és Harmatta János társaságában.³² Ez önmagában érdektelen közlésnek tűnhet, de ne feledjük, hogy Borzásákot ekkor már több mint két éve eltávolították az egyetemről, ráadásul a hasonló sorsot megélt Sarkady Jánossal került egy társaságba az ügynöki jelentés szövegében. Egy gyanakodó operatív tiszt számára ez önmagában is figyelemreméltó megállapítás lehetett.

Az első bizonyíték, amely a Borzásák Istvánnal szembeni bizalmas nyomozás tényét alátámasztja, pár hónappal későbből, 1960-ból származik. Augusztus 2-án szintén „Kőműves” az alábbiakat jelentette Borzásákról és kollégáiról: „Felvetném a következő összefüggést, ami esetleg némi magyarázatot ad Borzásák – Szabó Árpád – Ritoók Zsigmond és Sarkady János nagy egyetértésének. Az elvi alap a szilárd protestáns világnézet: Ritoók aktív presbitere hosszú évek óta a Kálvin-téri egyházközségnek; Szabó és Borzásák barátsága református gimnáziumi közös évekből³³ származik, Sarkady, aki Szabó debreceni tanítványa és kedvence volt, ő hozta magával, szintén hithű protestáns.” Sajnos a jelentésből csupán ennyi maradt fenn, így nem tudom megmondani, hogy milyen utasításra készítette azt „Kőműves”, amint az is megválaszolatlan marad, hogyan értékelte a leírtakat az állambiztonság, tett-e valamilyen intézkedést ennek kapcsán.

Az idézett jelentésrészlet ugyancsak Sarkady János személyi dossziéjában maradt fenn.³⁴ Azonban nem közvetlenül a Sarkadyra vonatkozó iratanyagból származik, hanem Borzásák István iratanyagából, amelyet felhasználtak kollégája ellenőrzésére is. A szöveg bevezetését író Kakas János rendőr őrnagy megfogalmazása szerint az előbb idézett jelentés is „Kivonat az OD-3576/65. sz. obj. dossziében nyilvántartásban lévő Borzásák István (Monor, 1914. Máty Erzsébet) a KLTE Klasszika-Filológia Intézet vezető egyetemi tanára anyagából.” Vagyis Borzásák István személyi dossziéja ebben az időben már biztosan létezett. Feltételezésünket tovább erősíti a Kakas által készített kivonat, amely tartalmaz egy 1965. március 4-i dátummal ellátott javaslatot, amely jellegét tekintve a Borzásákról szóló környezettanulmány részét képezhette.

A javaslat első részében röviden bemutatja Borzásák 1956-os tevékenységét, majd az alábbi állításokat fogalmazza meg: „1960-as hálózati jelentések szerint már a felszabadulás előtt is szélsőjobboldali, antiszemita beállítottságú volt. Politikai kérdésekben kétszínű. A felszabadulás után ő volt a szovjet tudomány leglelkesebb népszerűsítője. 1956-ban pedig ugyancsak ő volt az, aki a szovjet könyvek mint a »zsarnokság eszközei« elégetése mellett agitált.”

Ez a szövegtöredék azért fontos, mivel igazolhatja, hogy Borzásák István személyére már 1960-ban tudatosan ügynök(ke)t állíthattak, vagyis feltehetően már az egyetemről való el-

³¹ A feltehetően egyetemi kollégáira, esetleg kiemelten az ókortudomány művelőire jelentő „Kőműves”-nek sajnos sem a beszerzési, sem a munkadossziéja nem maradt fenn.

³² ÁBTL 3.1.5. O-18997. 23.

³³ Szabó Árpád 1931-ben, Borzásák 1932-ben később tett érettségi vizsgát a Lónyay utcai Budapesti Református Gimnáziumban. A neves intézmény latintanításának kiemelkedő színvonaláról árulkodik, hogy az ókortudomány művelői közül Devecseri Gábor, Szilágyi János György és Ritoók Zsigmond is itt maturált. Rébay Magdolna: *A Budapesti Református (Lónyay) Gimnázium*. In: Kósa László (szerk.): *Református Budapest*. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. II. kötet. Budapest, 2006. 805.

³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-18997. 29.

távolítását követően is bizalmas nyomozást folytathattak ellene. Mivel még fedőnevet sem említ a szöveg, ezért nem állapítható meg, hogy „Kőműves”-en kívül mások is adtak-e információkat Borzásokra vagy környezetére vonatkozóan. Mindenesetre a Borzások 1945 előtti tevékenységére vonatkozó, súlyosan dehonesztáló vádak egyedül itt jelennek meg a vonatkozó állambiztonsági forrásokban. Ezek komolyságát és valódiságát illetően elég, ha Borzásoknak Scheiber Sándor főrabival, a magyar judaisztika kiemelkedő képviselőjével fennállott barátságára utalunk.³⁵

A szovjet tudomány népszerűsítésében játszott szerepéről Borzások az alábbiakat mondta el egy életrajzi interjújában, az 1947-es hazatérése után őt segítő Szemerényi Oszvaldra emlékezve: „És a Magyar–Szovjet Baráti Társaság főtitkáraként szerzett nekem egy mellékállást. Lektor lettem, havi 500 forintért, ami akkor komoly segítség volt. Ennek a lektori feladatnak magamra nézve is gyümölcsözően minden további nélkül eleget tudtam tenni, mert minden héten el kellett olvasnom 3-4-5 könyvet, és aztán javaslatot kellett tennem, hogy mit lehet vagy mit nem lehet velük kezdeni.”³⁶

A másik vádponttal, a könyvégetéssel kapcsolatban Borzások István még három és fél év-tizeddel később is erős érzelmi átéléssel nyilatkozott, mivel úgy vélte, hogy egy „bizonyos tanszék felbérelt közegei”³⁷ terjesztették róla ezt a hamis vádat. Úgy vélem, a könyvégetés, amely nyilvánvaló párhuzamként a náci Németország szellemiségével próbálta rokonítani a forradalom résztvevőit, valamiféle modern toposzként működött. Az 1956 után berendezkedő Kádár-kormány ezzel is próbálta lejáratni az októberi napokban szerepet vállalókat.³⁸

A további munka első lépéseként megpróbáltam azonosítani az OD-3576/65. számú objektum-dossziét. Az irattári napló tanúsága szerint³⁹ a Hajdú-Bihar Megyei Rendőrfőkapitányság III/III-as alosztály nyitotta meg 1965. szeptember 13-án *Ideológia, értelmiség és ifjúság körében lévő ellenségek elemek* [sic!] címmel. A túlságosan nagy területet felölelő objektum-dosszié anyagát 1967. június 7-én hat részre osztották szét, többek között létrehozták az OD-3883-as számú dossziét, mely a *Kossuth Lajos Tudományegyetemen lévő ellenséges tevékenység* címet viselte. Vagyis a Borzások Istvánra vonatkozó anyagot a továbbiakban ebben a dossziében őrizték.

A megfigyelés folyamatosságát sejteti az a tény is, hogy 1960-ból több hálózati anyag fennmaradásáról írtak, s 1961-ből származik az első jelentés, amelynek szövege teljes egészében rendelkezésünkre áll. Február 9-én Csongrádi Károly rendőr százados a következő utasítást adta az általa tartott⁴⁰ „Sárándi Vilmos” fedőnevű ügynöknek: „Készítsen jelentést Borzások és Szalai⁴¹ volt egyetemi tanárokról, főleg az utóbbi években tanúsított magatartá-

³⁵ A magyar tudóstársadalom nevében az Antik Tanulmányok és az Irodalomtörténet hasábjain is Borzások István búcsúzott Scheiber Sándortól. A nekrológokat újraközölte: Borzások István: *Scheiber Sándor*. In: uő.: *Dragma. Válogatott tanulmányok*, III. kötet. Budapest, 1997. 446–448.

³⁶ *Nem utoljára: kell-e a latin*, 377.

³⁷ Borzások: *Visszaemlékezés 1956-ra*, 483.

³⁸ Vö. az alábbi képekkel: „Az MSZT székház feldúlása után az utcára szórt könyvek, iratok, kották és hanglemezek elégetése”. Közli: *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*. I–V. kötet. h. n. [Budapest], é. n. [1956–1958.] I. 35.; „A Váci utcában. A máglyán Marx és Puskin, Lenin és Dosztojevszkij művei, hanglemezek Csajkovszkij, Bach és Schubert dallamaival”. Uo. III. 51.

³⁹ ÁBTL 3.1.5. OD-napló 2. kötet

⁴⁰ A tartótiszt az állambiztonság operatív tisztjét jelentette, aki az ügynökkel közvetlen kapcsolatban állt, számára feladatokat adott, munkáját értékelte, és jelentései alapján intézkedéseket javasolt.

⁴¹ Szalai Sándor (1912–1983) szociológus, egyetemi tanár. Szakasits Árpád és társai perében ítélték el, és nem sokkal a forradalom előtt térhetett vissza a katedrára. Borzásokhoz szorosabb kapcsolat nem fűzte, csupán az, hogy egy időben távolították el őket az egyetemről, de különböző okok miatt.

sukról.” Kissé meglepő a két, szakmájukat és világnézetüket tekintve egymástól jelentősen távol álló tudós összekapcsolása. Csongrádi számára aligha voltak ismertek ezek a különbségek, ő minden bizonnyal csupán két, egy munkahelyről elbocsátott ellenforradalmárt látott bennük.

Az ügynök majdnem egy hónappal később, 1961. március 10-én készítette el jelentését,⁴² amely elsősorban Borzsák István személyével foglalkozott. Ebben elég tárgyilagos módon foglalta össze Borzsákra vonatkozó ismereteit: fegyelmi úton eltávolították, azóta az egyetemi könyvtárban dolgozik, és bár van ideje a tudományos munkára, mégis elégedetlen és búskomor, mivel visszavágyik az ELTE-re. Az ügynök, aki a dosszié egészét nézve igyekezett aránylag kevésbé terhelő információkat adni ismerőseiről, kissé hosszúra nyúló jellemzésbe kezdett. Ebben inkább Borzsák olyan emberi gyengeségeit írta le, mint „társaságba egyébként sem igen jár”, „szenvedélye a takarékoság”, „egyénisége jellemzően mutatja a kispolgár vonásait, aki szeretne nagypolgári módon élni”. Majd jelentése végén olvasható egy tartalmában és súlyában igazán lényeges állítás: „Tudatos, kifejezett politikai állásfoglalása nincs is.”

A tartótiszt nem igen tudott mit kezdeni a jelentéssel, hiszen értékelésében mindössze annyit állapított meg: „A jelentés csupán jellemző adatokat tartalmaz, operatív értéke nincs.” Vagyis ezzel a politikai rendőrség Borzsák személyéhez nem jutott közelebb, így az ügynök a továbbiakban nem kapott erre vonatkozó feladatot. Sőt mi több, az is megkérdőjelezhető, hogy ebben az időszakban érdeklődött-e ténylegesen az állambiztonság Borzsák személye iránt. Ugyanis a jelentés aljára Csongrádi felettese az alábbi, dörgedelmes megjegyzést tette: „Minek készült ez a jelentés? Kérte valaki? Vagy foglalkozunk Borzsákkal? Vagy csak azért készítette »Sárándi«, hogy csináljon valamit?” Ezek után adódhat a kérdés, hogy az állambiztonsági munka mennyire összehangolt, tervszerű módon zajlott, vagy csak a tartótiszt elképzelései, hirtelen ötletei határozták meg az ügynöki munka, vagy másképpen fogalmazva a megfigyelések folyamatát.

Az olvasóban bizonyára megfogalmazódik a kérdés, hogy ki rejtőzik a „Sárándi Vilmos” fedőnév mögött. Mivel már előljáróban jeleztem, hogy szakítani kívánok az állambiztonság történetét ügynökkérdéssé degradáló szemléletmóddal, ezért sem most, sem pedig a későbbi fedőnevek esetén nem fogom felfedni az ügynökök személyazonosságát. Ezt részben filológiai és ebből következő etikai megfontolásokból teszem. Mivel a Borzsák Istvánról jelentést adó ügynökök egyikének sem áll rendelkezésre a beszerzési dossziéja, így nem ismerhető meg, hogy milyen körülmények között, milyen emberi–lelkiismereti konfliktusokat követően vállalták ezt a tevékenységet. Egyes esetekben még az azonosítás első lépését jelentő hálózati nyilvántartó karton sem maradt fenn, s a közvetett filológiai bizonyítás sem vezetett eredményre.

Mindezek mellett azért sem oldom fel a fedőneveket, mivel szigorúan az állambiztonság működési területén belül kívánok maradni. A hálózatot működtető operatív tiszt számára bizonyos értelemben érdektelen volt, hogy az általa tartott ügynök fedőneve mögött ki rejtőzik. Számára a feladatok végrehajtása jelentette a legfőbb teendőt, mint ahogy az állambiztonság szemében adott esetben nem egy kolléga jelentett egy másik kollégáról, hanem egy hálózati személy egy célszemélyről. Ezért úgy vélem, hogy a struktúra, a minden-

Szalai egyébként ugyancsak az Egyetemi Könyvtárba került, és 1972-ben térhetett vissza tanítani a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem szociológia tanszékére. Szalairól bővebben lásd: Kádár Zsuzsanna: *Szalai Sándor*. In: Varga Lajos (szerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Budapest, 1999. 458–459.

⁴² ÁBTL 3.1.2. Munka dossziék. M-23865. „Sárándi Vilmos” 164–165.

napos működés nyomon követése szempontjából lényegtelen annak feltárása, hogy kik állnak az egyes fedőnevek mögött.

Borzás István életében az 1963-as esztendő fontos mérföldkőnek bizonyult, ekkortól folytathatta egyetemi tanári pályáját, igaz, a sokkal kisebb presztízűnek számító debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen.⁴³ Ebből az időszakból maradt fenn a rá vonatkozó ügynöki jelentések elsöprő többsége, s mint majd látni fogjuk, 1968-tól kezdve szinte folyamatos ellenőrzés alatt állt. Természetesen nem csupán a titkos tevékenységet folytató ügynökök révén juthatott információhoz az állambiztonság, hanem az egyes intézményekben, így az egyetemeken működő hivatalos kapcsolatokon keresztül is. Ezeknek a vezető pozíciót betöltő személyeknek, akik gyakran az adminisztráció egy-egy kulcspozícióját foglalták el, hivatalból az állambiztonsági szervek rendelkezésére kellett állniuk. Bár nem fedőnévvel ellátva, rejtve végezték tevékenységüket, mégis bizonyos esetekben nagyon meg tudták keseríteni egy-egy kollégájuk, ismerősük életét. Feltehetően a debreceni egyetemen működő valamelyik hivatalos kapcsolata révén szerezte meg az állambiztonság Borzás István Sarkady Jánosról írott jellemzését, amelyben meleg szavakkal támogatta kollégája egyetemi kinevezését.⁴⁴

Borzás István Sarkady érdekében tett lépései sikerrel jártak, és 1964-től kezdve együtt taníthattak. Ez a tény nem került el az állambiztonsági szervek figyelmét, amint azt egy 1966-ban Sarkadyról készült jelentés is bizonyítja: „Igen meghitt elvi barátság fűzte és fűzi össze jelenleg is Dr. Borzás István egyetemi tanárhoz, akivel együtt végezték ellenforradalmi tevékenységüket. Dr. Borzás is épp úgy, mint Sarkadi [sic!] fegyelmi úton lett elbocsátva az ELTE-ről.”⁴⁵ A megyei állambiztonsági szervek azonban nem érték be ennyivel, hanem javasolták Sarkady János más munkaterületre, alacsonyabb beosztásba való helyezését. Szerencsére erre nem került sor, sőt 1969-től az ókori történeti tanszék vezetőjeként végezhetette munkáját.

5

A Borzás István személye ellen irányuló bizalmas nyomozás dokumentumai 1968-tól kezdve sűrűsödnek, és 1972-ig bezárólag öt ügynök adott róla kisebb-nagyobb rendszerességgel jelentéseket jelenlegi ismereteim szerint. Természetesen adódik a kérdés, hogy a mennyiségi gyarapodás az állambiztonság felfokozott érdeklődését bizonyítja, vagy csupán ebből az időszakból őrződött meg a legtöbb munkadosszié. A történettudomány régi dilemmája, hogy a fennmaradt források mennyisége milyen mértékben meghatározó egy-egy téma jelentősége, fontossága szempontjából. Mivel az állambiztonság történetében mind a szabályozott, mind a politikai okokból történő iratmegsemmisítésnek szerep jutott, így az előbbi kérdésre jelenleg nem tudunk megnyugtató választ adni.⁴⁶ Ez nyilvánvalóan felveti

⁴³ Debrecenben eredetileg két klasszika-filológiai tanszék működött, az I. számú a görög, a II. számú a latin nyelv- és irodalom oktatására. 1949-ben mindkettő megszűnt, és csak 1957-ben indult újra a klasszika-filológia művelése, de már csak egyetlen tanszék keretén belül. Mudrák József: *A debreceni tudományegyetem görög–latin philológiai szemináriumának története (1914–1949)*. Antik Tanulmányok, 50. évf. (2006) 2. sz. 323–331.

⁴⁴ Kivonat Borzás István tanszékvezető tanár [sic!] 1964. november 25-én Sarkady Jánosról készített jellemzéséből. ÁBTL 3.1.5. O-18997. 29.

⁴⁵ Jelentés Sarkady János, a KLTE docense ügyében, 1966. július 21. ÁBTL 3.1.5. O-18997. 41.

⁴⁶ Erre vonatkozóan az eddigi legalaposabb feldolgozás: Baráth Magdolna: *Az állambiztonsági iratok selejtezése, megsemmisítése*. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 3. A Történeti Hivatal Évkönyve*. Budapest, 2004. 255–279.

azt a problémát is, hogy nem túlságosan torz-e az a kép, amely ezen fennmaradt és feltárt⁴⁷ források alapján Borzsák István és az állambiztonság kapcsolatáról kirajzolódik. Itt újfent bizonytalan választ tudunk csak adni, de úgy véljük, a feltárt források alapján mégis megrajzolható egy releváns kép, amelynek fő vonalai feltehetően nem, részletei viszont változhatnak a jövőben felbukkanó források következtében. Talán túlságosan is aprólékosnak és részletezőnek tűnhet a következőkben bemutatott elemzésem, de úgy gondolom, nem tettem másként. Igyekeztem minél hívebben követni az állambiztonság Borzsák Istvánnal kapcsolatos intézkedéseit, mivel így jobban érzékelhető a konkrét ügynöki munka jelentős vagy éppen jelentéktelen mivolta.

A Hajdú-Bihar Megyei Rendőrfőkapitányság III/III-as alosztálya 1968 januárjában szervezte be „József” fedőnevű informátorát. A beszerzés hazafias alapon⁴⁸ történt, mivel az ekkor fél állásban a Kossuth Lajos Tudományegyetem klasszika-filológiai tanszékén is oktató illető maga tájékoztatta a rendőrséget a tudomására jutott „ellenséges tevékenységről”. Mindezekon túl az is „József” foglalkoztatása mellett szólt, hogy úgy tűnt, teljes státuszban oktathat majd az egyetemen, így szélesebb körrel is gyűjthet információkat.⁴⁹

„József” 1968. január 25-én adta első jelentését, amelyet azonban nem foglalt írásba. Ennek okát tartótisztje, Szilágyi József rendőr főhadnagy abban látta, hogy „még nem sajátította el a jelentésírás formáját”. Ugyanekkor „József” feladatul kapta, hogy térképezze fel Gunda Béla etnográfusprofesszor egyetemi kapcsolatait.⁵⁰ Ennek gyorsan eleget tett, hiszen február 1-jén kelt az a jelentése, amelynek tárgyául G. Béla mellett B. Istvánt, vagyis történetünk főszereplőjét jelölte meg.⁵¹ „József” több mint egy évvel később papírra vetett, az előbb már idézett foglalkoztatási tervében azt olvashatjuk, hogy „az általa felszínre hozott ellenséges tevékenység gyanúja miatt két jelzést indítottunk, melyben tevékenykedett”.⁵² Mivel ügynöki munkája lelegején Borzsák Istvánra kapott feladatot, ezért joggal feltehető, hogy az egyik ügyjelzés⁵³ éppen az ő személyére vonatkozott. Vagyis az állambiztonság egy, a professzor környezetéből származó információ alapján döntött a bizalmas

⁴⁷ Az állambiztonság működése során a hálózati személyek és az operatív tisztek együttes alkotásaként létrejött dossziék számos esetben csupán fedőnévvel rendelkeznek, így tartalmukat illetően még csak találgatásokba sem bocsátkozhat a kutató. Remélhetőleg a nem túl távoli jövőben mind egyik dossziéről rendelkezünk majd legalább tartalmi leírással, ami komoly segítséget adhat a további vizsgálódások folyamán.

⁴⁸ A hazafias alap azt jelentette, hogy az adott személy eszmei meggyőződésből, a fennálló rendszerrel való politikai azonosulásból következően vállalta az állambiztonsággal való együttműködést.

⁴⁹ „József” B-dossziéja nincs az ÁBTL birtokában. Viszont beszerzésének körülményeiről tájékoztat 1969. március 24-én kelt foglalkoztatási terve. ÁBTL 3.1.2. M-37167. 67. Érdekes, hogy „József”-et kezdetben ügynökként minősítik, dossziéja borítóján pedig a titkos megbízott kategória szerepel. A hálózati személyeket az együttműködés minősége alapján három kategóriába osztották. Az 'ügynök' anyagi juttatásért cserébe vagy a terhelő, illetve kompromittáló adatok következményeitől való mentesség miatt vállalta az együttműködést, míg a 'titkos megbízott' elvi okokból állt az állambiztonsági szervek szolgálatába. A 'titkos munkatárs' olyan nagy tapasztalattal bíró hálózati személy volt, akit mély elvi meggyőződéstől vezérelve a legbonyolultabb feladatok végrehajtására is alkalmasnak tartottak. A kérdésről részletesen lásd: Kukk István – Ocskay Zsolt: Az állambiztonsági szervek hálózata ÁBTL 4.1. A-3846.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 6.

⁵¹ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 7.

⁵² ÁBTL 3.1.2. M-37167. 67.

⁵³ Az ügyjelzés „olyan információ, amely magában foglalja az ellenséges tevékenység gyanújára utaló adatot”. *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*. Összeáll. Gergely Attila. Budapest, 1980. 194. ÁBTL 4.1. A-842.

nyomozás elindításáról. Hogy mi volt ennek az értesülésnek a pontos tartalma, az sajnos nem derül ki a rendelkezésre álló szövegekből.

Az ügynöki munka eléggé döcögött, mivel február elsején csupán arról adott számot „József”, hogy Borzák nem tartózkodik Debrecenben. Az állambiztonság alaposságáról, illetve a saját informátora iránti bizalmatlanságáról árulkodik, hogy ezt az önmagában érdektelen információt még az egyetemen lévő hivatalos kapcsolatnál is ellenőrizték. Viszont kiderül, hogy az ügynök Borzákkal mint doktori témavezetőjével állt kapcsolatban, mivel a szerv utasítja, hogy „a disszertáció ürügyével” keresse fel.

1968. február 16-án született az első olyan jelentés, amely érdemben foglalkozott Borzák István személyével.⁵⁴ „József” azonban elsősorban saját állásügyével traktálta a belügyet, s ennek kapcsán felidézte több egyetemi vezetővel, így Kónya Istvánnal, a KLTE rektorával és Alföldi Andrással, a BTK dékánjával való találkozását, beszélgetését. Ennek kapcsán leírta Borzákkal folytatott beszélgetéseit, amikor is a professzor udvarias sajnálkozását fejezte, ki hogy „József” nem tudta elintézni az egyetemre való bejutását. Bár ez teljesen semmitmondó adalék, Szilágyi József tartótiszt mégis értékesnek minősítette a Borzákra vonatkozó részt. Hozzátette, hogy az ügynök hírszerző lehetőségei csökkentek, mivel nem jutott be az egyetemre, ugyanakkor továbbra is azt tanácsolta neki, hogy a disszertációja ürügyén maradjon kapcsolatban Borzákkal. Sőt mi több, „színlelje azt, hogy végképp szembefordult mellőzése miatt az egyetem vezetőivel”.

A jelentés szövegét egy példányban elhelyezték „József” M-dossziéjába, egy-egy kivonatot pedig a „Tudós”, illetve a „Nyelvész” fedőnevű ügyjelzés dokumentumai közé. Mivel Borzák mellett egy bekezdés erejéig Gunda Béláról is közölt információkat az ügynök, így a két ügyjelzés csak rájuk vonatkozhat.

Egy héttel később, február 23-án „József” immár kizárólag Borzák Istvánnal foglalkozott.⁵⁵ Önmaga sajnálatán kívül megemlítette, hogy Borzák érdeklődött Gaál László⁵⁶ hagyatéka felől. Gaál, aki Borzák elődje volt a tanszéken, az ügynökhöz hasonlóan karcagi származású volt, és családja őrizte kéziratai egy részét. A KLTE szerette volna saját könyvtára számára megszerezni ezt az irategyüttest, és Gunda Bélát bízták meg ezzel a feladattal. Borzák már a könyvtárba érkezés előtt szeretett volna betekinteni a Gaál-hagyatékba, „József” azonban nem ajánlotta fel segítségét, sőt elég sértetten viselkedett. Borzák megemlítette, hogy Julow Viktort is érdekelné a hagyaték, mivel Gaál lefordította a Ludas Matyit szanszkritra, és Julow akkortájt Fazekas Mihály művének fogadtatásával és utóéletével foglalkozott.

Borzák láthatóan semmivel sem engedte magához közelebb az ügynököt, de a tartótiszt annak ellenére, hogy csak tudományos kérdésekkel foglalkoztak, mégis értékesnek tartotta a jelentést. Sőt megdicsérte „József”-et, hogy nem ajánlotta fel a segítségét Borzáknak, mert ezzel „elvesztette volna Gaál bizalmát”. A tartótiszt felettese, Bezzeg László rendőr őrnagy láthatóan kezdte elveszíteni a türelmét, mivel Szilágyi József értékelése után tollal az alábbi mondatot szúrta be: „Ez elírás lehet. Halottnak bizalmát nem lehet elveszteni.”

⁵⁴ ÁBTL 3.1.2. M-37167 9–10.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 13. 1968. február 23.

⁵⁶ Gaál László (1891–1964) klasszika-filológus. 1928-tól a karcagi református gimnázium tanára. 1948-tól a Pázmány Péter, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen keleti nyelveket tanított. 1957-ben kérték fel a debreceni egyetem II. világháború befejezése óta nem működő klasszika-filológiai tanszékének vezetésére. Gaál életművéről rövid értékelést adott Borzák István: *Gaál László*. Antik Tanulmányok, 11. évf. (1964) 3–4. sz. 288., illetve Demjén Lajosné: *Nyelvtudós és műfordító. Dr. Gaál László (1891–1964)*. Jászkunság, 36. évf. (1990) 4. sz. 76–85.

Mindezen hibák ellenére a jelentésből kivonatot készítettek a „Tudós” fedőnevű ügyjelzés anyagába, amelyről ennek alapján megállapítható, hogy Borzsák Istvánnal kapcsolatban merült fel.

„József” szinte alig pihent, mivel 1968. március 1-jén Gunda Béláról⁵⁷ és Borzsák Istvánról is adott egy-egy jelentést. Gundával kapcsolatban közös karcagi látogatásuk idején szerzett értesüléseket. Ezek sorában megemlítette, hogy a jeles néprajzos azzal dicsekedett, hogy neki és Borzsáknak több nyugati kapcsolata van, mint a többi egyetemi kollégájuknak együttvéve.

Borzsák Istvánra vonatkozóan „József” március 1-jén szolgáltatta a legtöbb információt.⁵⁸ Ebből kiderül, hogy 1958 óta ismerték egymást. „József” megemlítette Borzsák 1956-os „ellenforradalmi tetteit”; azt, hogy nyugati kapcsolatokkal rendelkezik, bár neveket nem tudott mondani. Szerinte Borzsák, „hála az egyetem éberségének, szépen kiépítette baráti körét, ellenforradalmi láncolatát, volt cinkos társait sikerült Pestről ide telepítenie”. Ebből az ügynök szerint adódik a következtetés: „Csak kedvező alkalom kell, hogy 56-ot megismételhessék!” Majd felsorolta a Borzsákkal baráti viszonyt ápoló kollégákat: Alföldi András, Balla Lajost, Gunda Bélát, Julow Viktort, Németh Bélát, Sarkady Jánost és Tegye Imrét. „József” ezen túl közölte, hogy Borzsák elősegítette Moravcsik Edit külföldre való távozását azzal, hogy Debrecenbe hívta, és támogatta az Egyesült Államokba való kiutazását, ahonnan nem tért haza. Mindezen túl „József” szerint Borzsák elhanyagolja a tanszékét, lenézi a fizikai dolgozók gyermekeit, álbalodaliságot színlel, hallgatóit régi könyvek segítségével nyugati szellemben neveli, ráadásul külföldi rádióadásokat hallgat.

A szövegeket olvasva az az érzésem, hogy az ügynök minden dühét beleadta, mivel alighanem Borzsákot tartotta felelősnek azért, hogy nem jutott egyetemi álláshoz. Úgy tűnik, az állambiztonsági tiszték is valami hasonlót érezhettek, mivel a bőséges szóáradatból csupán két momentumot tartottak figyelemreméltónak: a Moravcsik Editre vonatkozó értesülést,⁵⁹ illetve Borzsák baráti körének felsorolását, amit operatív szempontból „érdekes”-nek vélték. Az olyan általános kitételek, hogy nyugati kapcsolata vannak, nyugati rádiókat hallgat, tetteti a rendszerhez való hűségét, ekkor már nem lépték át a politikai rendőrség ingerküszöbét. Semmilyen intézkedést nem javasoltak Borzsákkal kapcsolatban, sőt felszólították „József”-et, hogy ne keresse vele a kapcsolatot, s ha találkoznának is, ne politizáljanak.

„József” terjedelmes jelentéséből szintén készült egy kivonat a „Tudós” fedőnevű ügyjelzéshez. Többször már nem bukkant fel ez az ügyjelzés, így alighanem pontot tettek a folyamat végére, hiszen az egész előzetes akció „József” saját kezdeményezésére indult. Ezt a feltételezésemet az 1969-es foglalkoztatási terv is igazolja: „A jelzések tisztázása közben derült ki, hogy az ellenséges tevékenység gyanúját általános magatartásbeli problémák dogmatikus szemlélete, végletes következtetések és saját érdekeit figyelembe véve építette fel.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 17.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 19.

⁵⁹ Az állambiztonsági forrásokban nincs nyoma annak, hogy bármilyen formában vizsgálták volna Borzsák szerepét Moravcsik Edit külföldre távozása kapcsán. A VI. kerületi rendőrkapitányság dátum nélküli, feltehetően 1968 őszi készített környezetanulmányában csupán annyi szerepel, hogy Moravcsik a KLTE tanársegéde volt, és hivatalosan utazott ki az Egyesült Államokba két évig érvényes útlevelel. Bármilyen furcsának is tűnhet, de az eset kapcsán nyomozó Kiss Sándor rendőrtiszt csak Moravcsik Edit szüleinek szomszédaitól szerezte be az értesüléseit. Ezért még azt sem tudta megállapítani, hogy a lányok az egyetem melyik tanszékén dolgozott! Ebben az esetben nem valósult meg az állambiztonság különböző részei közötti együttműködés. Jogellenesen külföldön tartózkodók. Moravcsik Edit anyaga ÁBTL 3.1.5. O-13910 117–124.

Ezt mutatja az a tény is, hogy a jelzéseket eredménytelenül zártuk le.”⁶⁰ Vagyis a tanárára megorroló tanítvány rosszindulata kevésnek bizonyult ahhoz, hogy az állambiztonság bármilyen intézkedést foganatosítson a professzorral kapcsolatban. Sőt mi több, Borzás személyi dossziéjába sem fűzték le ezeket a jelentéseket, vagyis „József” munkássága ebben az időszakban állambiztonsági nézőpontból kudarcnak tekinthető.

Ezzel látszólag zsákutcába került a III/III Borzás Istvánnal kapcsolatos ténykedése, mivel „József” két hónapon keresztül semmit sem jelentett róla. Egy másik, „József”-nél sokkal rutinosabb, kilenc éves hálózati múlttal bíró munkatárs, „Dobai Jolán” 1969. április 8-án azt a feladatot kapta tartótisztjától, a számunkra már ismerős Szilágyi alhadnagytól, hogy írja össze az általa ismert, nyugati kapcsolatokkal rendelkező személyeket.⁶¹ „Dobai Jolán” példás alaposággal tett eleget feladatának: harmincegy kollégája nevét gyűjtötte össze, azt is megjelölve, hogy közülük ki hol és mennyi időt töltött a Lajtától nyugatra.⁶² Ebben a névsorban természetesen Borzás István is szerepelt, róla azt közölte az ügynök, hogy Svájcban és Franciaországban járt. Ez az információ nagy újdonsággal nem szolgálhatott Szilágyi számára, mivel ha máshonnan nem, „József” közléseiből már tudhatta, legfeljebb a nyugatnémet kapcsolat két újabb szállal bővült. Úgy tűnik, az adatgyűjtés inkább csak ellenőrző szándékkal készült, hiszen Szilágyi megjegyzése szerint „felmérés van folyamatban, a KLTE oktatói közül kik rendelkeznek nyugati kapcsolatokkal”. Ezért nem is javasolt semmilyen intézkedést sem, ami felettese, Bezzeg László őrnagy nemtetszését váltotta ki, ahogyan arról kézzel írott félmondata árulkodik: „Akkor miért volt erre szükség?”

„József”, miután nem kapta meg a várva várt egyetemi állást, kissé légiures térbe került. Még a tavasz folyamán megpróbált újból találkozni Borzással, de ez nem sikerült. Ennek hatására először arra utasították, hogy „a kapcsolatfelvételt nem szabad erőltetni”,⁶³ majd mégis azt kapta feladatul, hogy érdeklődjön Gundánál és Borzásknál is, hogy mi lett a Gaál László-hagyaték sorsa.⁶⁴ Kicsit ötletszerűnek tűnik az operatív tiszt viselkedése, mivel nehezen érthető, hogy egy ókori keleti irodalommal és nyelvészettel foglalkozó tudós kéziratának sorsa miért volt fontos operatív szempontból.

Szilágyi főnökében – aki Bíró néven, rangjelzés nélkül véleményezte beosztottja munkáját, így kiléte homályban marad – is kétség ébredhetett az alhadnagy munkája iránt, mivel tollal a jelentés végére róta: „Körültékintőbben kell egy jelentést értékelni! És az ü[gynök]-öt vezetni!” A kritika nem is maradt következmények nélkül, mivel Szilágyi ezt követően már nem foglalkozott sem „Józseffel”, sem más, Borzáskról jelentő ügynökkel. Az egyébként tanítói végzettséggel rendelkező, vagyis a korabeli tiszt állományból feltehetően kiemelkedő műveltséggel bíró Szilágyi egyébként csupán 1965-ben került a rendőrség, majd 1966-ban a Hajdú-Bihar Megyei RFK III/III-as alosztály állományába.⁶⁵ Alig két éves tapasztalat birtokában kezdett el „Józseffel” és rajta keresztül Borzás Istvánnal foglalkozni. Ráadásul hamar kiábrándult az állambiztonsági munkából, mivel 1969-ben már a BM III/II-1 osztályára helyezték át, majd 1971-ben elbocsátották a testülettől. Ezt megelőzően már kétszer kérte leszerelését, mivel saját bevallása szerint „...kissé megcsömörlött a belügyi munkától”.

⁶⁰ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 67.

⁶¹ ÁBTL 3.1.2. M-29493. 235.

⁶² ÁBTL 3.1.2. M-29493. 236. 1968. április 18.

⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 23. 1968. május 2.

⁶⁴ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 24. 1968. május 23.

⁶⁵ ÁBTL 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai. BM Központi Fogyték 6507. Szilágyi József anyaga

Ezek után nem meglepő, ha a Borzsák István ellen folytatott bizalmas nyomozás 1968 első felében nem járt különösebb eredménnyel, mivel egy személyes haragtól fűtött ügynök és egy nem túlságosan motivált operatív tiszt együttműködése eleve nem sok jóval kecsegtetett. Ez a tény nem jelentette azt, hogy az állambiztonság működése lanyhult volna Borzsák Istvánnal kapcsolatban. Bár újabb feladatot nem adtak rá vonatkozóan, „József” mégis leírta 1968. szeptemberi találkozásukat.⁶⁶ Ekkor „József” újból megpróbálkozott a disszertáció lehetőségének felmelegítésével, de Borzsák eléggé egyértelműen fogalmazott: „Nincs értelme, hogy törd vele magad, mert átjövésedre nincs és nem is lesz soha lehetőség.” Az ügynök további nyaggatására végül közölte, hogy ha lesz ideje, majd értesíteni fogja, de nem a közeljövőben. Majd itt jön a legérdekesebb momentum: „Politikai helyzetéről nem szólt egy szót sem.” Aligha tévedek nagyot, ha feltételezem, hogy egy hónappal a csehszlovákiai bevonulást követően markáns véleménnyel rendelkezett a volt '56-os forradalmár klasszika-filológus, csak éppen „József” abszolút alkalmatlan volt ennek a megismerésére. Ennek ellenére az új tartótiszt, Kakas János őrnagy a következő találkozásuk alkalmával újfent arra utasította az ügynököt, hogy „jelentse Dr. Borzsák István magatartásában, kapcsolatában tapasztalható változás okát, visszahúzódásával, zárkózottságával kapcsolatban”.⁶⁷

6

Annak ellenére, hogy nyilvánvalónak tűnhetett „József” alkalmatlansága Borzsák István szándékainak, véleményének kifürkészésére, miért ragaszkodott mégis személyéhez az állambiztonság? Hiszen a január óta adott nyolc darab jelentés semmi olyan információt nem tartalmazott, amely alapján érdemben felléphetek volna Borzsákkal szemben. Nem-hogy eljárás indítására, de még az enyhébb eszköznek számító operatív megfigyelési eszközök (szoba- vagy telefonlehallgatás, esetleg követés) alkalmazására sem került sor. Akkor miért törekedett mégis arra a Hajdú-Bihar Megyei Rendőrfőkapitányság III/III-as alosztálya, hogy bizalmas nyomozás keretében információkat gyűjtsön a jeles klasszika-filológusról?

A választ „József” 1968. november 19-én papírra vetett jelentése kapcsán foganatosított intézkedésből tudhatjuk meg.⁶⁸ A jelentésben mindössze annyi szerepel, hogy „József” együtt utazott a vonaton Németh Béla középiskolai tanárral, aki közölte vele, hogy „Borzsák professzor úrnak sikerült mindent tisztába tenni a Művelődésügyi Miniszter [sic!] helyettesének támogatásával.” Hogy mi volt az a „minden”, nem derül ki, de nem is lényeges. Ugyanis Kakas János, „József” tartótisztje arról intézkedett, hogy „Borzsák István egyetemi tanár körülményeit, aki a 09. sz[ámú] parancs értelmében kizorítás alatt áll, ellenőrizni kell a KLTE-n”.

Ez a bizonyos parancs még 1966-ban született *A fontos és bizalmas munkakörök betöltéséről szóló 3069/1966. sz. kormányhatározatban meghatározott belügyi feladatok végrehajtása* tárgyában.⁶⁹ Ennek értelmében a miniszterek és az országos főhatóságok vezetői által meghatározott fontos és bizalmas beosztásokba (nómenklátúra) kinevezett személyeket meg kell vizsgálni. Egyéenként kell meghatározni, hogy ha korábban ellenséges tevékenységet folytattak, megbánták-e tettüket vagy sem. A megyei tanácsok végrehajtó bizott-

⁶⁶ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 30. 1968. szeptember 24.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 31. 1968. október 8.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 33–34.

⁶⁹ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 009. számú parancsa. Budapest, 1966. március 14-én. ÁBTL 4.2. II. sorozat 13. doboz 10-21/9/1966.

ságának elnökei és a megyei politikai osztályok vezetői közösen készítették el a nómenklatúrát,⁷⁰ amelyet személyesen a belügyminiszter hagyott jóvá. A parancsban foglaltak szerint a fontos és bizalmas munkakörök esetén a szakmai felkészültségen és hozzáértésen túl alapvető követelménynek számított a büntetlen előélet és a feddhetetlenség. Az utóbbi megállapításához meg kellett vizsgálni, hogy az adott személy büntető eljárás hatálya alatt áll-e, folyik-e ellene operatív feldolgozó munka, két éven belül rendőri felügyelet vagy kitiltás alatt áll-e. Ezekon túl azt is figyelembe kellett venni, hogy az illető nem szerepel-e a bűnügyi vagy politikai nyilvántartásban, illetve nem részesült-e politikai okokból rendőrhatósági figyelmeztetésben. Ha ezen feltételek közül bármelyik fennállt, akkor „feddhetetlenséget csak akkor lehet megállapítani, ha azt fontos operatív érdek teszi szükségessé, vagy a jogalkalmazás, jogpolitikai elvek értelemszerű alkalmazása egyébként indokolja. Így például: ha a kompromittált személy leváltása veszélyeztetné az operatív feldolgozó munka sikerét.” Bármely esetben csak akkor kerülhetett sor a leváltásra, ha ezt egyeztetették a megyei hatáskörbe tartozó intézmény vezetőjével. Akkor, ha a vizsgált személy nem bizonyult feddhetetlennek, olyan alacsonyabb beosztásba kellett helyezni, amely nem esett a kiindulópontként szolgáló kormányhatározat hatálya alá. A parancsot aláíró Benkei András belügyminiszter az ellenőrzési folyamat végső határidejeként 1966. december 1-jét jelölte meg.

Borzás István, akinek egyetemi tanszékvezetői beosztása fontos és bizalmas munkakörnek számított, nem állta ki a feddhetetlenség próbáját. Az biztos, hogy az állambiztonság operatív, tehát politikai nyilvántartásában szerepelt, és már 1966-ban folyhatott ellene operatív feldolgozó munka. Amikor „kiszorítás alatt állt”, vagyis 1968 végén, akkor éppen ezen vizsgálat során került elő ez a bizonyos határozat.

Ez több kérdést is felvet. Egyrészt, ha nem bizonyult feddhetetlennek, miért nem váltották le tanszékvezetői beosztásából? Mivel az iratból úgy tűnik, hogy erre törekedtek, miért nem tudta mindezt végigvinni az állambiztonság? Érdekes, hogy Borzás István közeli barátja és kollégája, Sarkady János esetében, mint ahogy korábban bemutattuk, már 1966-ben javasolta az állambiztonság, hogy beosztásából váltsák le, és helyezték alacsonyabb munkakörbe.⁷¹ Erre azonban egyikőjükénél sem került sor. Ráadásul, míg Sarkadynál három hónappal a parancs kiadása után már ilyen javaslat született, addig Borzás esetén két és fél év elteltével történt ugyanez. Mivel magyarázható a megyei állambiztonsági apparátus késlekedése? Lehetséges, hogy Borzás István ügyes taktikázásával, hiszen az egyik jelentésben az állt, hogy sikerült támogatójának megnyernie Papp Lászlót, az egyetem párttitkárát.⁷² Az előbbiekből pedig arról olvashattunk, hogy a művelődési-miniszter egyik helyettesével ápolt jó viszonyt. Nem kizárt, hogy ezek a kapcsolati hálók, párosulva Borzás hazai és nemzetközi reputációjával már elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy az állambiztonság kiszorítási akcióját leszereljék.⁷³ Azt se feledjük, hogy 1968-at írtunk, és az adott pillanatban semmilyen konkrét, rendszerellenes cselekedettel nem lehetett gyanúsítani Borzásot. Legalábbis olyan szintűvel nem, amely alapján az adatok gyűjtögetésén túl az állambiztonság eljárást indíthatott volna. Mindenesetre tény, hogy a jelenleg rendelkezésre álló információink alapján kijelenthetjük, hogy a politikai rendőrség kiszorítási kísérlete

⁷⁰ A fogalomról lásd: Majtényi György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után.* Budapest, 2005. 65–90., különösen 86–88.

⁷¹ Jelentés Sarkady János a KLTE docense ügyében, 1966. július 27. ÁBTL 3.1.5. O-18997. 41. Kézzel írva az alábbi mondatot olvashatjuk a javaslat után: „MSZMP Megyei I. Titkárával megbeszélve.”

⁷² „József” fedőnevű (fn.) ügynök jelentése 1968. március 1. ÁBTL 3.1.2. M-37167. 21.

⁷³ Ezekre a kérdésekre minden bizonnyal a vonatkozó egyetemi és párttestületi iratok jövőbeni tanulmányozása adhat választ.

nem járt eredménnyel, és Borzsák István a KLTE klasszika-filológiai tanszékének élén maradt.

7

1968. október 24-én Pál Albert őrnagytól Benke Gábor alhadnagy vette át a „Tiszai” fedőnevet viselő ügynök tartását.⁷⁴ Ez a látszólag mellékes tény hamarosan kihatott Borzsák István életére is, még ha ő erről nagyon közvetett módon szerezhetett csak tudomást. Benke⁷⁵ ettől kezdve a Kossuth Lajos Tudományegyetem mint állambiztonsági objektum operatív tisztje is volt, és a továbbiakban ő foglalkoztatta az egyetemről jelentő ügynököket.

Benke rendkívül határozottan és elődjéhez, Szilágyi Józsefhez képest lényesen szakszerűbben végezte munkáját. Debütálása után egy nappal, 1968. október 25-én már találkozott egy másik ügynökkel, „Dobai Jolán”-nal, akinek rögtön feladatul adta, hogy nézzen utána Borzsák külföldi kapcsolatainak és annak, hogy kap-e nyugati sajtótermékeket.⁷⁶ Ennek a feladatnak az ügynök egyáltalán nem tett eleget, mindössze annyit közölt, hogy Borzsák a latin–oroszból szakos hallgatók közül a nem nála szakdolgozókat igyekszik „lejáratni”. Ennek mibenlétét közelebbről nem határozta meg.⁷⁷ Benke szerette volna, ha „Dobai Jolán” készít egy listát az általa állambiztonsági szempontból veszélyesnek tartott kollégáiról. Ezt azonban az ügynök lényegében visszautasította.

Legközelebb, november 22-én⁷⁸ azzal egészítette ki a Borzsákról szóló, nagyjából pletykaszintű információit, hogy „J. Judit III. éves hallgató panaszkodott, hogy mióta megtudták, hogy orosz történelmi nyelvtanból szakdolgozik, igen hidegen viselkednek vele. (Konkrétan Tegyei [sic!] adj. tett rá kissé elmarasztaló megjegyzéseket.)” Mindebből Benke alhadnagy azt a következtetést vont le, hogy ez értékes jelzés, azért is, mivel kiderült, hogy Borzsák Tegyeit használja „előretolt bástyaként”. Sőt mi több, Benke úgy vélte, hogy a jelentés érdemes arra, hogy Borzsák anyagába, még pontosabban a KLTE objektum-dossziéjához kapcsolódó személy iratgyűjtőjébe helyezték el.⁷⁹

⁷⁴ Jelentés „Tiszai” fn. ü. átvételéről 1968. október 29. ÁBTL 3.1.2 M-31892. 242.

⁷⁵ Sajnálatos módon Benke Gábor fogvatéki anyaga nincs az ÁBTL birtokában, így karrierjére vonatkozóan csak igen töredékes információkkal rendelkezem. Annyi tudható, hogy az 1945-ös születésű tisztet 1969. július 1-jei hatállyal nevezte ki alhadnagyi rangban a Hajdú-Bihar Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának állományába Cifra László megyei rendőrkapitány 394/1969. sz. állományparancs, 1969. július 18. ÁBTL 2.8.1. Debrecen VIII. kerületi RFK/Hajdú-Bihar Megyei RFK állományparancsok 678. doboz. Csaknem két évtizedig nem bukkan fel neve az állományparancsokban. Egy 1988. november 3-i keltezésű iratot viszont immár alezredesi rangban, a megyei rendőrfőkapitány állambiztonsági-helyetteseként látott el kézjegyével. A Hajdú-Bihar Megyei RFK állambiztonsági helyettesének 309/497. sz. parancsa ÁBTL Debrecen VIII. kerületi RFK/Hajdú-Bihar Megyei RFK állományparancsok 679. doboz

⁷⁶ ÁBTL 3.1.2. M-29493. 242.

⁷⁷ ÁBTL 3.1.2. M-29493. 243.

⁷⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29493. 244.

⁷⁹ Magában az objektum-dossziében csupán egy nyomtatványon vezették az operatív nyilvántartásban lévő adatait, a nyilvántartásba vétel okát, azoknak a dossziéknak a számát, amelyekben a személyre vonatkozó anyagokat fellelheték. A személyek anyagait külön iratgyűjtőbe helyezték (úgynevezett puhafedelű dossziéba, utalva ezzel a kemény papírborítóval rendelkező objektum-dossziéira), de az eredeti dosszié részeként kezelték. Az objektum-dossziék egységes vezetése, kezelése és az ezzel kapcsolatos gyakorlati feladatok. Miskolc, 1983. ÁBTL 4.1. A-2058. 19–20. Az előbb leírtakra kitűnő példát jelent az OD-2255. nyitó számot és az O-14967. irattári számot viselő dosszié, amelyet a Csongrád megyei III/III-as alosztály nyitott „Volt horthysta fasiszta pártok és

Bár „Dobai Jolán” nem tett eleget Borzásokkal kapcsolatos eddigi feladatainak, Benke 1968. december 6-án mégis újabb teendővel bízta meg.⁸⁰ A Borzások professzor vendégeként Magyarországon tartózkodó francia egyetemi tanár előadásán kellett részt vennie és az esetleg politikai jellegű kijelentésekről beszámolnia.

Közben Benke Gábor átvette az eddig nem túl eredményesen dolgozó „József”-et is. December 3-i találkozásukról⁸¹ igen kritikus hangvételű értékelést adott: „Az ügynök saját problémáin rágódik. [...] Nagy hiányossága az ügynöknek, hogy az ÁB feladatokat a maga kis problémáiról következtetve igyekszik megoldani. Szóban ismét felvetette a dr. Gál [sic!] féle hagyatéki ügyet, melynek rendezése intézkedésem szerint nem ÁB. feladat. Mindenképpen érződik, hogy a támogatást kölcsönösen érti, és igyekszik rávenni bennünket, hogy olyan dolgokkal foglalkozunk, ami őt érdekli.” Ezek után nem véletlen, hogy Benke olyan feladattal bízta meg „József”-et, amelyet a teljesen kezdő ügynökök szoktak első penzumként végrehajtani: írja össze egyetemi kapcsolatait és azt, hogy milyen viszonyban van velük. Erre minden esetben azért volt szükség, mert ez alapján lehetett elindítani az ügynök munkáját, ráállítani egyik vagy másik célszemélyre.

„József” két héttel később⁸² kilenc egyetemi ismerősét sorolta fel, közülük a második helyen említve Borzásokat. Ehhez kapcsolódva az eddigieknél sokkal konkrétabb teendővel bízta meg Benke: a téli szünetben látogassa meg az ünnep alkalmából Borzásokat, állapítsa meg, milyen körülmények között él, milyen vendégek vannak nála, beszélgesse el vele budapesti kapcsolatairól.

Benke Gábor alhadnagy nehezen boldogult a vezetése alatt álló ügynökökkel, legalábbis kezdetben. „József”-nél előlről kellett kezdeni az állambiztonsági munkát, „Dobai Jolán” pedig láthatóan igyekezett szabotálni a feladatait, hiszen december 6-án egy szót sem szőtt arról, hogy az a francia professzor, akinek az előadását kellett meghallgatnia, már vissza is utazott Budapestre. Hogy mindez mikor vált világossá Benke számára, az nem derül ki az iratokból, ám egy harmadik, az állambiztonsági munkával leginkább azonosuló ügynöke, „Tiszai” a segítségére sietett. Az ő esetében nincs írásos nyoma, hogy feladatul kapta a Borzások meghívására Debrecenbe látogató Alain Michel megfigyelését, mégis kimerítő jelentésben számolt be a francia professzor négy napos látogatásáról.⁸³ Ebből az anyagból kiderül, hogy a francia ókorász két előadást is tartott, meglátogatta a Református Kollégium könyvtárát, sőt Borzások István társaságában Nyírbátorba is kirándult. Természetesen az állambiztonsági szerveket a politikai jellegű megnyilatkozások érdekelték, ilyen kijelentéseket azonban Michel nemigen tett. Inkább annak tekinthető Tegye Imre megjegyzése, mely szerint meglepődött, hogy Lille-ben a hallgatói megtapsolták a francia professzort, amikor bejelentette, hogy Magyarországra utazik. Tegye egy prágai út esetén indokoltabbnak látta volna a tapsot. Benke Gábor ezt a momentumot tartotta a jelentés legfontosabb pontjának, hiszen a politikailag megbízhatatlan Borzások „bizalmi emberének” egy újabb megnyilvánulásáról történt említés. Rendkívül árulkodó a korabeli állambiztonsági szemléletről, hogy a jelentés pusztán azáltal is értékessé vált, hogy megvalósult a „külföldi állampolgár” ellenőrzése. Ezen az optikán át nézve a nyírbátori kirándulás is csak azért adott okot gyanakodásra, mivel arról nem szereztek közvetlen információt. Vagyis egy alapvetően apolitikus böl-

tömegszervezetek” címmel. Az alapdossziéhoz kapcsolódva 524 személyre nyitottak külön személyi iratgyűjtőt. Ugyanezt a módszert alkalmazták a Kossuth Lajos Tudományegyetem esetében is.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29493. 246.

⁸¹ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 35.

⁸² ÁBTL 3.1.2. M-37167. 37. 1968. december 17.

⁸³ ÁBTL 3.1.2. M-31892. 245–247.

csész megjelenése, még ha nyugati állampolgár volt is, elsősorban az illető ellenőrzését, nem pedig a vele szembeni automatikus fellépést kívánta meg. Ezzel együtt Benke a jelentést befűzte Borzsák István személyi dossziéjába, és elrendelte Tegye Imre fokozott ellenőrzését is.

Az utóbbi cél megvalósulását nem nagyon segítette elő Benke másik ügynökének, „Dobai Jolán”-nak 1969. december 20-án papírra vetett beszámolója.⁸⁴ Ebben csupán annyi állt, hogy Tegyeit közvetlen, kedves, jó előadónak tartják, míg Borzsák őrzi a három lépés távolságot. Ezzel nyilvánvalóan nem felelt meg a tartótiszt elvárásainak, aki szerint „Tegyeiről [sic!] ezt mindenki tudja az egyetemen, amit leírt”. Benke azt is közölte „Dobai”-val, hogy a jövőben nem fogad el ilyen rövid, aláírás nélküli jelentéseket. Azonban még mindig nem figyelt fel az ügynök egyre egyértelműbb ellenállására és újabb feladatként többek között Julow Viktor és Sarkady János ellenőrzésével bízta meg.

„Dobai Jolán” ezúttal más taktikához folyamodott, mint az eddigiekben: értesüléseit feltételezéseként adta elő: „Sarkadi [sic!] docenset *állítólag* [kiemelés tőlem – P. I.] Borzsák hozta le Debrecenbe. [...] *Nem tudom* milyen viszony volt kettőjük között régen, de hallottam *mástól*, hogy Sarkadi [sic!] kissé maliciózusan nyilatkozott Borzsákról [...] Már nem is dolgozik Sarkadi [sic!] a latin intézetben, mint régen, hanem az ókori történeti tanszék vezetője lett Maróti Egon helyett. *Gondolom* Borzsák is szorgalmazta, hogy megszabaduljon tőle. *Nem tudom, miért.*” Benke mindezzel egy tapodtat sem jutott előre. „Dobai” szóban azt is közölte vele, hogy „politikai jellegű problémákat nem tudott felkutatni.”⁸⁵

„Dobai Jolán” utolsó, Borzsákra vonatkozó jelentését 1969. január 10-én adta. Ezt követően még egy beszámolót készített, majd anyagát február 17-én irattárba helyezték. Mindez azt bizonyítja, hogy lehetett bármilyen ambiciózus és alapos a tartótiszt, az ügynök vonakodása, sőt egyre fokozódó ellenállása önmagában elegendő volt ahhoz, hogy a kapcsolat megszakadjon. Sőt még azzal a feltételezéssel is élhetünk, hogy a túlságosan is szakszerű és szabatos állambiztonsági munka kontraproduktívra vált: az elkötelezett Benke Gábor alhadnagy fellépése elriasztotta „Dobai Jolán”-t a további együttműködéstől.⁸⁶

Benke Gábor bő hónapnyi idő elteltével találkozott „József” fedőnevű ügynökével, két ízben is.⁸⁷ Egyik alkalommal sem kapott a klasszika-filológus professzorra vonatkozó, használható értesüléseket, bizonyos értelemben állni látszott az idő. „József” mindössze egy pillanatra tudott szót váltani Borzsákkal, aki február 11-én is azzal rázta le, hogy majd a titkárnője útján értesíteni fogja, mikor keresheti. Így aligha véletlen, hogy Benke egyetlen használható ügynöke, „Tiszai” segítségével kívánta Borzsákot szemmel tartani. Ez a szándék egyértelműen tükröződik „Tiszai” 1969. február 28-án elfogadott foglalkoztatási tervében is.⁸⁸ A Benke által megfogalmazott tervben az általános hírszerzési-ellenőrzési feladatok mellett két személyt nevesített, akikre külön felhívta „Tiszai” figyelmét: Borzsák Istvánra és Sarkady Jánosra. A Borzsákra vonatkozó információk gyűjtését Benke azért tartotta különösen fontosnak, mivel ő „volt ellenforradalmár, gyanús nyugati kapcsolatokkal rendelkező, ellenséges beállítottságú személy”. Ebből adódóan „Tiszai”-nak fel kellett derítenie

⁸⁴ ÁBTL 3.1.2. M-29493. 248.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29493. 250. 1969. január 10.

⁸⁶ A hálózatból való kizárásra azért került sor, mivel „Dobai Jolán” dekonspirálódott, vagyis felfedte ügynöki mivoltát. Mivel az együttműködés egyre látványosabb szabotálsa nem járt eredménnyel, így „Dobai”-nak nem maradt más lehetősége a hálózatból történő kikerülésre. ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások. „Dobai Jolán” hálózati nyilvántartó kartonja.

⁸⁷ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 39., 42. 1969. január 29., február 21.

⁸⁸ ÁBTL 3.1.2. M-31892. 280–282.

Borzás budapesti és külföldi kapcsolatait, nyilvános politikai állásfoglalásait, azt, hogy milyen szellemben neveli a hallgatókat, illetve, hogy miért akar Olaszországba utazni.

Benke időközben, úgy tűnik, belátta, hogy „József”-fel igen nehezen boldogul, mivel az ügynök nem tartja be az utasításait, vagy pedig semmilyen érdemi információt nem képes szerezni a kijelölt célszemélyekről, így Borzásról. Ennélfogva cseppet sem meglepő, hogy amikor „Tiszai” után egy hónappal „József” számára is részletes foglalkoztatási tervet dolgozott ki tartótisztje, abban nem bukkan fel a professzor neve.⁸⁹ Helyette Julow Viktor és Alföldi András került a középpontba. A dokumentumban Benke alapos fejmosásban részletezte „József”-et: megparancsolta, hogy legyen szerényebb, a célszemélyek felé tanúsítson közvetlenebb magatartást, igyekezzen differenciáltan felfogni a célszemélyek kijelentéseit, és hagyjon fel sértődékeny magatartásával. Természetesen kapott néhány általános jellegű feladatot is, minthogy jelentse az ellenséges megnyilvánulásokat, és kísérje figyelemmel az egyetem politikai arculatát. Összességében mégis azt bizonyította ez a dokumentum, hogy „József” kudarcot vallott Borzás megfigyelése terén, legalábbis az 1968 elejétől 1969 tavaszáig tartó időszakban.

8

Némi szünetet követően újra „Tiszai” szállított állambiztonsági szempontból értékelhető információt Borzásról. 1969. március 26-án⁹⁰ arról számolt be Benkének, hogy Borzás érdeklődött nála egy volt francia lektor iránt, akivel még levelezett is. Ez az értesülés felkeltette Benke figyelmét, hiszen az ő értelmezésében mindez egy ellenséges személy (mármint Borzás) nyugati kapcsolatait igazolta. Ráadásul más forrásból azt is megtudta Benke alhadnagy, hogy Borzás Olaszországba készül ösztöndíjjal. Ez némi kombinálással megnövelte „Tiszai” jelentésének értékét, így az Borzás személyi anyagához került.

A lehetséges külföldi úttal kapcsolatban „József” révén is megpróbált információkat beszerezni az állambiztonság, eléggé mérsékelt sikerrel. Két nappal „Tiszai” fent idézett jelentését követően, március 28-án Benke azzal bízta meg ügynökét, hogy az keresse fel egykori témavezetőjét, és érje el nála, hogy távolléte idején ő helyettesítse mint külső előadó.⁹¹ Benke felvetése finoman szólva is azt tükrözi, hogy mind Borzás személyiségét, mind az egyetem belső életét illetően hiányosak voltak az ismeretei. Természetesen leginkább arra volt kíváncsi Benke, hogy az általa figyeltetett célszemély kikkel akar találkozni, fog-e előadást tartani Olaszországban.

„József” kijelölt feladatának nem tudott eleget tenni, aminek okát tartótisztje abban látta, hogy „Borzás nem áll vele szóba”.⁹² Így csak közvetett úton, Alföldi András révén jutott egy állambiztonsági szempontból kecsegtetőnek tűnő információhoz, mely szerint „Borzásnak egy Tacitus műve most jelent meg Nyugat-németországban.” [sic!] Végre elégedetten dörzsölhette a tenyerét Benke, hiszen tudomására jutott, hogy az általa ellenséges személyként kezelt Borzás az NSZK-ban könyvet jelentetett meg. Úgy tűnik, hogy a hevenyészett cím nem mondott a tartótiszt számára semmit sem, fel sem merült benne, hogy itt egy szakmai, irodalmi, nyelvészeti, de mindenképpen az ókortudomány témakörébe vágó alkotásról lehet szó. Holott Borzás István egyik legrangosabb szakmai teljesítményéről, az

⁸⁹ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 67–69.

⁹⁰ ÁBTL 3.1.2. M-31892. 240.

⁹¹ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 45.

⁹² ÁBTL 3.1.2. M-37167. 49. 1969. május 12.

ókorász szakzsargonnal csak *Realencyclopädie*-ként⁹³ emlegetett klasszika-filológiai sorozat számára készített *P. Cornelius Tacitus, der Geschichtschreiber* című összefoglalásról van szó.⁹⁴ Az, hogy éppen Borzsák készíthette el a Tacitusról szóló szócikket, hatalmas elismerést jelentett, és joggal érezhette azt, hogy visszatérhet a nemzetközi klasszika-filológia főáramába, ahonnan politikai okokból esett ki.

A régen várt szakmai elismerés lehetősége természetesen felbátorította Borzsákot, aki egyre határozottabban lépett fel az őt értelmetlenül és jogtalanul kordába szorító intézkedések ellen. „Tiszai” jelentése szerint Borzsák felháborodással fogadta, hogy az egyetem rektori hivatalában elfektették a nevére érkezett külföldi meghívókat.⁹⁵ Majd egy héttel később betegségére hivatkozva lemondott a kar oktatási bizottságában viselt elnöki tiszteréről. Mindez a tartótiszt szemében Borzsák által az egyetem vezetésével szemben tett „agresszív fellépés”-ként értelmeződött. Sokkal izgalmasabb azonban az, hogy Benke milyen egyéb információkkal rendelkezett Borzsák sorsát illetően. A „Tiszai” jelentéséhez csatolt értékelésében közölte felettesével, hogy tudomása volt a rektori hivatalba érkezett levelekről, s arról is, hogy ezekről csak akkor értesítik Borzsákot, ha elnyeri a megpályázott olaszországi ösztöndíjat. A szervek arról is tudtak, hogy a minisztérium engedélyezte az utat. Ezek után azt tartotta Benke a legfontosabbnak, hogy ellenőrizték az NSZK-ból érkezett meghívó küldőjét és a mögötte álló intézményt. „Ez a rektori hivatalon keresztül megoldható” – tette hozzá. Mindez azért izgalmas, mert rávilágít az állambiztonsági munka kevésbé feltárt területére, a hivatalos kapcsolatok útján történő információszerzésre. „Tiszai” értesülései ez esetben kiegészítő jelleggel jöttek számba, a legfontosabb információkat a Hajdú-Bihar Megyei Rendőrfőkapitányság III/III-as Alosztálya hivatalos csatornákon: a Művelődésügyi Minisztériumtól és a KLTE Rektori Hivatalában szerezte be.

Borzsák külföldi útjáról „József” is összegyűjtött egy-két információmorzsát,⁹⁶ amelyeknek az volt a lényege, hogy professzor nagyon lelkes, bízik benne, hogy sokakkal és szabadon beszélhet. Időközben Benke utánajárhatott a Tacitusról megjelent Borzsák-értekezésnek, mivel azt írta, hogy megjelenése az egyetemi körökben köztudott, és haladó szelleműnek tartják. Más szóval politikailag nem veszélyes, tehát az állambiztonság számára érdektelen. Azért Benke megjegyezte, hogy kiutazása előtt el kell beszélgetni Borzsákkal „a problémák elkerülése végett”. A beszélgetés megtörténtéről nem esik szó, ha készült is róla feljegyzés, annak Borzsák személyi dossziéjába kellett kerülnie. Egyébként „József”-nek ezt a jelentését is a professzor személyi gyűjtőjébe helyezte el Benke, ami arról árulkodott, hogy hosszú idő után javulást látott az ügynök munkájában.

⁹³ A munka teljes címe: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. A közkeletűen, két alapító és „újralapító” szerkesztője után Pauly-Wissowa-nak, tudományos hivatkozásokban RE-nek nevezett mű a klasszika-filológia egyik monumentális alkotása. Az eredeti tervekhez képest a mű 83 alap- és 1 mutatókötetre duzzadt. A hagyományos lexikonokkal ellentétben az RE nem csupán az egyes címszavakhoz tartozó legfontosabb ismeretek összegyűjtésére vállalkozott, hanem a szerkesztők arra is törekedtek, hogy minden egyes címszót az adott téma nemzetközileg elismert szakértője készítsen el, terjedelmi korlátokat nem szabva. Ennek köszönhetően a sorozat a klasszikus ókorról való ismereteink megkerülhetetlen összefoglalását nyújtja egy-egy címszó gyakran monografikus igényű feldolgozásával. Borzsák közel száznegyven oldal terjedelemben tekintette át Tacitus életművét.

⁹⁴ Ritoók Zsigmond (szerk.): *A magyar ókortudomány bibliográfiája 1951–1975*. Budapest, 1986. 486.

⁹⁵ ÁBTL 3.1.2. M-31892. 260. 1969. május 16.

⁹⁶ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 50. 1969. május 30.

Benke bizakodása „József” munkájának emelkedő színvonalát illetően kissé korainak bizonyult. 1969 őszén két jelentésben⁹⁷ is szóba került Borzák nyugati útja, amellyel kapcsolatban az ügynök rendre semmitmondó, lapos értesülésekkel szolgált. Mindez csupán az október 18-i jelentés⁹⁸ tükrében érdekes, amely nem más, mint Benke Gábor beszámolója „Józseffel” folytatott beszélgetéséről. Ugyanis a tartótiszt nem fogadta el az ügynök jelentését, mivel az valótlan adatokat tartalmazott. Benke összefoglalójából az is kiderül, hogy „a feladatot ellenőrzésre szántam, tekintve, hogy Borzák kiutazása csak a tél folyamán valósul meg, azonban az előzőekben olyan gyanú merült fel, hogy a hálózat utánajárás nélkül, valótlanul jelentett vele kapcsolatban több esetben. E gyanú beigazolódott.” Más szavakkal „József” szándékosan félrevezette tartótisztját és rajta keresztül az állambiztonsági szervezetet. Sajnos nem tudjuk, „József”-et mi motiválta, mennyire tudatosan játszotta szerepét, netán megbesélt-e valamit Borzákkal. Az is lehet, hogy Benkének szólt az elutasítás, talán korábban abban bízott, hogy az állambiztonság elősegíti karrierje kibontakozását, és csalódottságában szabotálta a munkát. Azonban mégsem az történt, mint „Dobai Jolán” esetén, aki Benke Gábor agilis fellépése dacára néhány gyenge próbálkozást követően kiszállt a hálózatból. „József”-nek ez feltehetően nem állt szándékában, vagy az is lehet, hogy a Benke által javasolt „szükséges intézkedések” önmagukban elegendőnek bizonyultak. „József” ügynöki ténykedésének a java mindenesetre még ezután következett, hiszen egészen 1974 végéig tett eleget ez irányú feladatainak.

Benke újból szembesült azzal a ténnyel, hogy „József”-től nem nagyon számíthat komoly eredményre, és mivel „Tiszai” sem hozott ebben az időszakban információkat, újabb ügynök után kellett néznie. Aligha véletlen, hogy amikor „József” lelepleződését követően három nappal átvette a rutinosnak számító „Balogh Gabi” fedőnevű ügynököt, Borzákra vonatkozó feladattal bízta meg. „Balogh Gabi” korábban nem foglalkozott kifejezetten Borzák Istvánnal és baráti körével, így Alföldi Andrással, Gunda Bélával vagy Julow Viktorral. Ennek legfőbb oka az, hogy a kémelhárítás, vagyis a III/II-es Csoportfőnökség foglalkoztatata. 1969 nyarán⁹⁹ kelt foglalkoztatási tervében is csupán annyi szerepelt, hogy „folyamatos feladatát képezi, hogy kapcsolatait az egyetemen belül, de az egyetemen kívül is olyan személyek felé igyekezzen kiválasztani, akiknek politikai beállítottságuk, gyanús NSZK, vagy más kapitalista országbeli kapcsolataik révén, kémelhárítás szempontjából érdekesekek”. [sic!] Ebbe a széles értelmű területbe belefért Borzák István személye is.

Benke, miután átvette „Balogh Gabi”-t elődjétől, Nagy Benkő Lajos alezredestől, az alábbi teendővel bízta meg: „Borzák professzorról, mint Julow egyik legszorosabb kapcsolatáról és elvbarátjáról készítsen jelentést, politikai állásfoglalásaira, emberi magatartására, baráti kapcsolataira vonatkozóan. Állapítsa meg, hogy Borzák debreceni tartózkodása alatt hol szokott megszállni, kiket keres fel, vagy kikkel jár társaságba.”¹⁰⁰ Vagyis Benke tartalmas, alapos jelentést várt új ügynökétől, feltehetően abban bízott, hogy végre megtalálja azt a személyt, akin keresztül megnyugtató módon ellenőrizheti Borzák Istvánt.

„Balogh Gabi” jelentése¹⁰¹ egy hét múlva, 1969. október 28-án került Benke Gábor asztalára. Az anyag első felében Borzák emberi jellemvonásait ecsetelte az ügynök. Talán az utókor ítéletének és a kortársak emlékezetének is megfelel az alábbi jellemzés: „Ő maga udvarias, de a formaságokhoz kínosan ragaszkodó, s az Ő finomsága láttán szinte teljesen

⁹⁷ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 54–55., 57–58. 1969. szeptember 12., 29.

⁹⁸ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 60.

⁹⁹ „Balogh Gabi” fn. ügynök foglalkoztatási terve, 1969. július 15. ÁBTL 3.1.2. M-39414/1. 34–36.

¹⁰⁰ ÁBTL 3.1.2. M-39414/1. 22.

¹⁰¹ ÁBTL 3.1.2. M-39414/1. 24.

műveletlennek és modortalannak érzi magát az ember.” A továbbiakban azt közölte az ügynök, hogy Borzsáknak nemigen vannak közvetlen barátai, esetleg Julow és Gunda, akikkel együtt szokott ebédelni. Sőt mi több, Borzsákok ’56-os múltja miatt egyenesen kiközösítik tanártársai, nem nagyon kap családi meghívásokat.

Benke a jelentés valódi tartalmához képest igen nagyvonalúan fogalmazott: „Értékes jelentés Borzsáknak az egyetemen elfoglalt helyzetéről. Különös momentum, hogy prof. társai kiszorítják a társaságból. Jelentős, hogy B. szívesen venne kapcsolatokat a hasonló beosztású társaitól. Ezt ellenőrzésnél feltétlen figyelembe kell venni.” Úgy véljük, hogy ez esetben a tartótiszt minősítése nem fedte a valóságot, mivel „Balogh Gabi” eleve azzal indított, hogy majdnem csak köszönő viszonyban van Borzsákkal, ezért csak a benyomásait közölheti. Ráadásul az az állítása, hogy politikai okokból kiközösítették volna a professzort, ellentmondott a korábbi ügynöki jelentéseknek. Benke mintha nem törődött volna ezzel, talán nem tartotta megbízhatónak a korábbi értesüléseket? Ugyanakkor mégis nyilvánvaló lett számára, hogy „Balogh Gabi” sem alkalmas arra, hogy közlő szemmel tartsa Borzsákokot. Ezért Benke kerülő úton próbálkozott: arra utasította az ügynököt, hogy a bőbeszédűnek tartott Tegye Imre adjunktustól szerezzen információkat Borzsák baráti körére és politikai állásfoglalására vonatkozóan. Mindenesetre ezt a jelentést is Borzsák személyi anyagához csatolták.

Mielőtt „Balogh Gabi” teljesítette volna a rá kirótt penzumot, „József” is adott két jelentést,¹⁰² amelyekben felbukkant Borzsák neve. Most sem tudott egykori témavezetőjével beszélni, ezért csupán azt a másoktól hallott információt közölte, hogy a professzort foglalkoztatja a fizetések rendezésének kérdése. Eddigi szokásaitól eltérően „József” eléggé rosszindulatú módon meg is magyarázta ennek az ügynök a hátterét: „Az inf. elmondta, hogy az őt tájékoztató személyek szerint a fizetésrendezésben nagyobb szerepet kap az egyetem vezetése az eddigieknél. Ezért az ellenséges beállítottságú személyek félnek attól, hogy a pártos vezetés háttérbe fogja szorítani őket, és előtérbe kerülnek azok, akik pozitív magatartásúak az egyetemen.” Vagyis „József” megpróbált politikai magyarázatot, indokokat találni Borzsák viselkedésére, de a tartótiszt feltehetően olyan marginálisnak érezte ezt, hogy sem intézkedést, sem további feladatot nem adott ezzel kapcsolatban.

Három hónap elteltével „Balogh Gabi” sort kerített a Tegyevel való beszélgetésre, ám az erről szóló jelentés¹⁰³ csupán semmitmondó információt tartalmaz. Mindössze annyi derült, ki hogy Borzsák hétfőnként utazik Budapestről Debrecenbe, gyakran Sarkady Jánossal együtt. Ebből Benke azt a következtetést vonta le, hogy az az értesülése, mely szerint a két ókorász barátsága megromlott, nem igaz.¹⁰⁴ Vagyis csupán látszólag lazult meg a barátság, s ez a tény bizonyára aggasztotta a tartótisztet, hiszen ő két egykori ellenforradalmárt látott Borzsákban és Sarkadyban. Bár a jelentést Benke lerakta Borzsák személyi dossziéjába, mégis csak hosszú évek múlva bukkant fel újból a kiváló ókorász neve „Balogh Gabi” jelentéseiben. Vagyis nyilvánvalóvá vált, hogy Benke ötlete nem vált be: legújabb jelöltje sem bizonyult alkalmasnak Borzsák közvetlen és megbízható ellenőrzésére.

1970 elején Benke mint a Kossuth Lajos Tudományegyetem tartótisztje úgy döntött, hogy értékeli a keze alatt dolgozó ügynökök munkáját, és ha kell, újabb feladatokkal látja el őket. Ennek megfelelően új foglalkoztatási terveket dolgozott ki „Tiszai”, „József” és „Ba-

¹⁰² ÁBTL 3.1.2. M-37167. 61–62., 64–65. 1969. december 5., 1970. január 24.

¹⁰³ ÁBTL 3.1.2. M-39414/1. 32. 1970. január 28.

¹⁰⁴ Ritoók Zsigmond személyes közlése szerint Borzsák mindvégig nagyra becsülte Sarkady szakmai kvalitásait, és sajnálta, hogy barátja nem tudott képességeihez teljes mértékben illő tudományos karriert befutni.

logh Gabi” számára.¹⁰⁵ Közülük ketten kaptak közvetlenül Borzák Istvánra vonatkozó feladatot, míg „Balogh Gabi” szélesebb feladatkörébe tartozhatott bele a professor megfigyelése. Benke „Tiszai” feladatai sorában a harmadik helyre tette Borzák István és Sarkady János szemmel tartását. Ezt azzal indokolta, hogy mindketten „volt ellenforradalmárok”, akik jelenleg is „passzív ellenállást tanúsítanak”, és „ellenséges személyekkel tartják” a kapcsolatot. Ha lefordítjuk az állambiztonsági zsargont, akkor mindez azt jelentette, hogy a két ókortudós semmilyen aktív rendszerellenes tevékenységet nem folytatott, de mind múltjuk, mind belső meggyőződésük miatt szükségesnek látszott szemmel tartani őket. Érdekes, hogy Benke szorosán összekapcsolta személyüket, azt feltételezve, mintha rendkívül tudatosan és közös szándékból fakadóan cselekednének. Velük kapcsolatban a szokásos rutin-feladatokat kapta „Tiszai”: kik a barátaik, meddig tartózkodnak Debrecenben, milyen ellenséges politikai megnyilvánulásai vannak, felhasználják-e pozíciójukat jobboldali személyek előre juttatására.

„József” csak Borzákra vonatkozó feladatokat kapott, részben azért, mert Sarkadyval nem állt kapcsolatban, illetve ügynöki munkájának színvonala messze „Tiszai”-é alatt maradt. Olyan „könnyebb” kérdésekre kellett feleletet adnia, hogy szokott-e járni Borzák Julowékhöz, mik a tudománypolitikai nézetei, kik a közvetlen barátai. Benke reálisan felmérte a helyzetet: nem számított arra, hogy az ügynök képes lesz Borzák politikai felfogására, véleményére vonatkozó érdemi információkat szerezni, hiszen korábban sikertelenül próbálkozott. „József” foglalkoztatási tervében Benke bőséges teret szentelt az ügynök kiképzésével és a jelentések szabályos elkészítésével kapcsolatos teendőknél, ami eleve kétséget ébreszthetett feletteseiben „József” jövőbeni munkáját illetően.

„Balogh Gabi” nem kapott Borzákkal kapcsolatos, névre szóló feladatot, de Benke mégis számíthatott arra, hogy a professor neve felbukkan jelentéseiben. Nem csupán azért, mert mint minden ügynöknek, neki is önszántából be kellett számolnia a munkahelyén, vagyis az egyetemen tapasztalt ellenséges cselekedetéről, hanem azért is, mivel fokozottan kellett figyelnie az egyetemre érkező nyugati személyekre. Ez az utasítás aligha véletlen: „Balogh Gabi” 1969 augusztusáig a Hajdú-Bihar Megyei RFK III/II-es alosztály nyugatnémet–osztrák vonalán dolgozott. Vagyis a kiváló német és francia kapcsolatokkal bíró Borzák professor feltűnhetett célszemélyei között.

„József”-ről lepergett a Benke részéről megfogalmazott kemény kritika, hiszen legközelebbi írásos jelentését,¹⁰⁶ amelyben Borzák személyét is érintette, a tartótisztje megsemmisítette, mivel operatív értékkel nem bírt, magyarán állambiztonsági szempontból érdektelen volt. Számunkra azonban mégsem érdektelen, hiszen ily módon bepillantást nyerhetünk az állambiztonsági szervek kulisszái mögé. Úgy is megfogalmazhatnánk, hogy egy operatív értékkel nem bíró jelentés kijelöli az állambiztonság érdeklődésének határait, ami ezen túl volt, az ebből az optikából nem bírt jelentőséggel. Pedig nem teljesen értéktelen „József” közlése: arról tájékoztatta tartótisztjét, hogy Borzák Olaszországból való visszatérése után szeretne visszakérülni a pesti bölcsészkarra, még akkor is, ha nem kap tanszéket. Ebben az esetben magával vinné Tegye Imrét is. Érdekes, hogy egy ilyen váltás nem mozgatta meg az operatív tiszt fantáziáját, pedig úgy is értelmezhetette volna, hogy egy ellenséges, megfigyelt személy pozícióját javítandó vidékről a fővárosba kíván menni. Az is lehet,

¹⁰⁵ Foglalkoztatási terv „Tiszai” fn. informátor részére, 1970. február 2. ÁBTL 3.1.2. M-31892/1. 20–24.; Foglalkoztatási terv „József” fn. informátor részére, 1970. február 4. ÁBTL 3.1.2. M-37167. 91–95.; Foglalkoztatási terv „Balogh Gabi” fn. inf. részére, 1970. február 10., ÁBTL 3.1.2. M-39414/1. 62–66.

¹⁰⁶ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 70–71. 1970. március 13.

hogy Benke nem tartotta többre „József” értesülését folyosói pletykánál, vagy éppen hivatalos kapcsolatai miatt tisztában volt azzal, úgysem válhat valóra Borzsák óhaja. Harmadik lehetőségként azt sem zárhatjuk ki, hogy Borzsák passzivitása miatt egy esetleges áthelyezést nem tartott politikai szempontból veszélyes döntésnek.

Néhány hónappal később, 1970 júniusában Benke ugyanazzal próbálkozott Sarkady Jánosnál, mint elődje, Szilágyi Borzsák Istvánnál: arra utasította „József”-et, hogy mint doktorálni szándékozó aspiráns keresse fel Sarkadyt, és gyűjtsön róla információkat. Többek között azt is tudja meg, milyen a viszonya Borzsákkal.¹⁰⁷

9

1970 közepén úgy tűnt, hogy nem valósítható meg Borzsák István folyamatos operatív célú megfigyelése. Azon egyszerű oknál fogva, hogy nem akadt egyetlen ügynök sem, akit sikerült volna tartósan ráállítani a személyére. A hozzá közel lévők között nem találtak informátort, míg azok, akik addig jelentettek róla, csak a tágabban értelmezett egyetemi világhoz tartoztak. Benke nem próbálkozott újabb ügynök foglalkoztatásával, s talán ezért sem erőltette túlságosan a professzor figyelemmel kísérését, mert minden jel arra mutatott, hogy a tudományos pályának szenteli az idejét. Ekkor, a Kádár-rendszer középső időszakában, 1968-on túl, de még a konzervatív fordulat előtt egy ellenséges érzelmű, de cselekedeteiben a fennálló hatalomhoz lojális értelmiségi esetén lanyhulhatott az állambiztonság érdeklődése.

Mielőtt azonban teljesen kikerült volna Borzsák a szervek látóköréből, a véletlen folytán újból feléledt iránta az immár hadnaggyá előléptetett Benke Gábor érdeklődése. 1970. szeptember 30-i jelentésében¹⁰⁸ az eddig is legtöbb érdemi információt szállító „Tiszai” beszámolt a KLTE Történeti Intézetének adjunktusával, Balla Lajossal folytatott beszélgetéséről. Ennek folyamán szó esett a Havas László és Borzsák István között lévő szakmai rivalizálásról, illetve a latin tanszék fiatal oktatóiról. „Tiszai” az alábbiakat állította jelentésében: „A filológia munkatársai közül Németh Béla és Gesztelyi Tamás került szóba. [...] Németh a tehetségesebb, de Gesztelyi is szorgalmas és jó képességű. Gesztelyi párttag, s Borzsák nyilván úgy tekinti őt, mint akit az egyetem hozott be a tanszékre, s elsősorban nem ő.”

A szövegből sajnos nem derül ki, hogy a fenti feltételezéssel Balla élt, vagy „Tiszai” gondolta tovább történész kollégája mondandóját. Természetesen Benke nem is hagyta kihasználatlanul a kínálkozó alkalmat, és megállapította: „Borzsák a párttag beosztottját tehernek érzi maga mellett, akit az egyetem vitt be és nem ő. Ebből olyan következtetés vonható le, hogy Borzsák környezetében olyan embereket szeretne, akiket ő válogat ki, és akikben teljesen megbízik.” Benke bizonyára elégedetten olvasta a szöveget, hiszen felcsillant a remény, hogy meg lehet fogni Borzsákot, mégsem csupán egy passzívan ellenséges tudóssal van dolga. Ha visszaemlékezünk „Tiszai” foglalkoztatási tervére, akkor Benke igazolva láthatta azt a gyanúját, hogy Borzsák politikai rokonszenv alapján választja ki kollégáit, természetesen a rendszerhez hű szakembereket háttérbe szorítva. Mindez nyilvánvalóan a korabeli állambiztonság interpretációját jelentette, hiszen végső soron annyi történt – ha történt –, hogy egy tanszékvezető ragaszkodott saját kollégáinak megválasztásához. Ez önmagában még édeskevésnek bizonyult a politikai rendőrség bármilyen beavatkozásához, legfeljebb az eddigi halvány gyanút tette erősebbé. Benke az anyagot berakta Borzsák dosszié-

¹⁰⁷ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 80. 1970. június 6.

¹⁰⁸ ÁBTL 3.1.2. M-31892. 289–290.

jába, és azzal a feladattal bízta meg „Tiszai”-t, hogy tudja meg, milyen kapcsolatban áll Borzák Julow Viktorral, szoktak-e az egyetemen és azon kívül összejárni.

„Tiszai” következő, 1970. november 3-án adott jelentését¹⁰⁹ teljes mértékben a Gesztelyi-ügy tisztázásának szentelte. Információit egy bölcsészkar szakszervezeti vezetőtől szerezte be. Ezek szerint Borzák a fiatal tanársegédet szorgalmas, de nem kiemelkedő tehetségű embernek tartotta. Úgy vélte, hogy a Kari Tanácsban való esetleges szerepvállalása sok idejét veheti el a tudományos munkától. Ahogy „Tiszai” megjegyzi: „Célzott G. párttagságára is, abban az összefüggésben, hogy a jelölésnél bizonyára ez a szempont is szerepet játszott.” Benke értékelése a korábbiaknál erősebben fogalmazott, mivel azt állította, hogy „a jelentés arra a jelzésre készült, hogy Borzák a tanszéken lévő egyetlen párttagot elnyomja és igyekszik lehetetlenné tenni helyzetét. Értékelésem szerint ez a helyzet bizonyos mértékig fennáll.” A tartótiszt mégsem javasolt semmilyen intézkedést, mivel érzékelte Borzák ügyes érvelését, amely szerint a társadalmi életben való aktívabb szerepvállalás a tudományos munkától veszi el az időt. Benke a továbbiakban ugyanazt a feladatot adta „Tiszai”-nak, mint amivel már egyszer „József”-et megbízta: derítse fel Borzák és Sarkady kapcsolatát, illetve azt, hogy Borzák milyen véleménnyel van a beosztottairól.

„Tiszai” három hét múlva, 1970. november 24-én¹¹⁰ adott számot a Borzákkal kapcsolatos értesüléseiről. Először is arról, hogy az Ókortörténeti és a Klasszika-Filológiai Tanszék egyetlen tanszékcsoportot fog képezni Borzák vezetésével. Majd beszámolt arról is, hogy Borzák visszautasította a brüsszeli katolikus egyetem¹¹¹ meghívását, mégpedig arra hivatkozva, hogy nem ismeri a magyar–belga kulturális egyezményt, így nem tudja, hogy elfogadhat-e ilyen invitálást. Benke a jelentés első részére a szokásos állambiztonsági észjárással reagált: a tanszékcsoport vezetőjeként Borzák bizonyos értelemben Sarkady főnöke lesz, ezért tisztázni kell a két személy egymáshoz fűződő viszonyát. Hiszen két egykori ellenforradalmár vezető beosztásba kerüléséről volt szó, ami még fokozottabb ellenőrzést tett szükségessé Benke sajátos olvasatában. A további ellenőrzésre azonban már „Tiszai” nem vállalkozott, mivel dossziéját 1970. december 22-én irattárba helyezték, és nincs nyoma annak, hogy később folytatta volna ügynöki ténykedését.¹¹² Mindenesetre 1970 őszi jelentései Borzák István személyi anyagát hízalták.

10

1971-től kezdődően megritkultak a Borzák Istvánról szóló jelentések, az eddig sem túlságosan szoros és sikeres állambiztonsági ellenőrző munka felettébb szakadozottá vált. A Debrecenből való távozásig hátralevő hét esztendőben alig-alig bukkan fel a neve a politikai rendőrség által keletkeztetett szövegekben. Az a nyilvánvaló tény, hogy a korábbi években nem sikerült tartósan és megnyugtatóan biztosítani a professzor megfigyelését, most még egyértelműbbé válik. Csupán egy-egy információmorzsát találunk, amelyek legfeljebb azt igazolják, hogy a III/III-as Csoportfőnökség továbbra is ellenséges személyként kezelte Borzákot, s ha nem is tudta megvalósítani, de fontosnak tartotta szemmel tartását.

A jelentések egy része továbbra is „József”-től származott, aki egyébként Sarkady János megfigyelésére éppen annyira alkalmatlannak bizonyult, mint Borzákéra. Ezt támasztja

¹⁰⁹ ÁBTL 3.1.2. M-31892. 293–294.

¹¹⁰ ÁBTL 3.1.2. M-31892/1. 12–13.

¹¹¹ Feltehetően inkább a leuveni katolikus egyetemről lehet szó.

¹¹² Azért sem folytathatta, mivel belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba, így nem maradhatott a hálózat tagja. ÁBTL 2.2.2. „Tiszai” operatív nyilvántartó kartonja.

alá 1971. február 19-én adott jelentése,¹¹³ amikor is Tegye Imrére hivatkozva közli, hogy Sarkady elsősorban Gunda Bélával, Borzsák Istvánnal, Julow Viktorral, Alföldy Andrással és Niederhauser Emillel ápol szorosabb barátságot. Ez aligha jelenthetett meglepetést Benke számára, aki mégis értékesnek minősítette a jelentést, és sokatmondóan megállapította, hogy Sarkady kapcsolatai között „legnagyobbrészt volt ellenforradalmárok vannak”. A továbbiakban Benke megbeszélte „József”-fel 1971-re szóló feladatait. Kérdés, hogy miért nem készített az eddigiekhez hasonló, részletes foglalkoztatási tervet. Vajon ez is az ügynökökkel való elégedetlenségéről árulkodik?

Mindenesetre Benke ügynökével összhangban kidolgozta a célszemélyekkel való kapcsolattartás módjait: „Julowéknál a kertészkedéshez való segítséget, Sarkadyval disszertációs ügyben konzultációkat, Borzsák környezetével szakmai kérdésekben való konzultációkat határozottam meg.” Ezeket a feladatokat az ügynök nem tudta vagy nem is akarta megvalósítani, és a továbbiakban nem tett erőfeszítéseket a kapcsolatok ápolására. 1971. április 20-án¹¹⁴ is csupán azért tudott jelenteni, mivel latin szakos tanároknak szóló továbbképzésen vett részt. Itt Borzsák is előadást tartott, és mondandójából „József” érdemesnek tartotta idézni a nyugatnémet latintanítás dicséretét. Benke végre újból kapott valami számára is kézzel fogható dolgot, és értékelésében Borzsák már úgy jelenik meg, mint aki a szocialista pedagógia módszereivel szemben a NSZK-ban, tehát ellenséges nyugati országban alkalmazott tanítási metodika mellett tette le a garast. A jelentés a személyi anyaghoz került, hiszen Borzsák ellenséges magatartásának változatlanságát kiválóan demonstrálta.

„József” utolsó, Borzsákról szóló jelentése már a következő esztendőben, 1972. február 18-án született.¹¹⁵ Ekkor személyesen is találkoztak, mivel az ügynök meghívta volt tanárát középiskolai bemutató órájára. Majdnem egy órát beszélgettek. Borzsák elmondta, hogy Gunda Bélát látná szívesen a rektori székben. A politikai helyzetet nehéznek tartotta a Szovjetunió súlyosbodó problémái és az áremelések miatt. Nyilvánvalóan nem volt több e beszélgetés a reggeli kávé melletti kötetlen csevelynél, de az egy állambiztonsági tiszt szemüvegén keresztül egy alapnyilvántartásban lévő célszemély tudatos politikai nézetrendszerévé alakult át. Benke értelmezése szerint „Borzsaák véleménye a világpolitikai és belső gazdasági helyzetről azt mutatja, hogy reménykedik abban, hogy ezek a problémák konfliktusokhoz fognak vezetni. Ez arra utal, hogy ellenséges álláspontját nem adta fel.” Ennek nyomán a tartótiszt arról intézkedett, hogy a jelentés kivonatát helyezték el Borzsák anyagába, az OD-3883-as számú dosszié mellékletébe. Ezzel a jelentéssel befejeződött „József”-nek az egyetemmel érintő ügynöki munkája. A továbbiakban kizárólag a KLTE Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziumában dolgozó kollégáit tartotta szemmel. A hirtelen váltás okát nem ismerjük. Az a legvalószínűbb, hogy Benke felmérte, hogy „József” már másfél-két éve nem ad érdemi információkat az egyetemi oktatókról, így nincs értelme ezt a vonalat erőltetni.

Nem sokkal „József” utolsó jelentkezését követően egy másik, eddig Borzsákról még nem jelentő ügynök tűnt fel a színen. „Nádházi Emil” 1972. március 9-én számolt be a KLTE BTK Kari Tanácsának ülésén tapasztaltakról, ahol a diákság képviselőjeként vett részt.¹¹⁶ A jelentés rendkívül plasztikusan érzékeltette Borzsák okos taktikázását annak érdekében, hogy Dezső Lászlót, akivel az Egyetemi Könyvtárban együtt osztályozták a köny-

¹¹³ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 96.

¹¹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 99–100.

¹¹⁵ ÁBTL 3.1.2. M-37167. 110–111.

¹¹⁶ ÁBTL 3.1.2. M-35903. 285–286. „Nádházi Emil” tevékenységét röviden érintette: Tabajdi-Ungváry: *Elhallgatott múlt*, 413.

veket 1957-től 1963-ig, behozza a bölcsészkarra. Az ügynök szerint „ügyes fogalmazással igen kedvező hatást ért el a Tanácsban, mivel mindenki tudomására hozta, hogy egy »száműzöttről« van szó; az ügyes tálalás azonban az egésznek elvette direkt politikai élet.” Dezső ügyén kívül a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) egyetemi szervezete által készített oktatáspolitikai anyagok szerepeltek az ülés napirendjén. Borzák ezekről is véleményt nyilvánított, „bár nem ilyen látványos formában, hanem inkább csendes megjegyzésekben. [...] Nem tartotta az egész anyagot komolynak, mint ahogy magát a KISZ-t sem.”

„Nádházi Emil” tartótisztje, aki szintén Benke Gábor volt, a KISZ-re vonatkozó, az ügynök által tálcán kínált értelmezési lehetőséggel nem törődött, annál inkább Dezső László ügyével. Újból „Tiszai” két évvel korábbi foglalkoztatási tervére kell utalnom. Ahogyan Sarkady János esetén, Dezső László kapcsán is ugyanaz jutott Benke eszébe: „Itt egyenesen kijön a pozíciószerzés és egymás támogatásának taktikája.” A jelentés Borzák személyi anyagába került. Benke is tisztában volt azzal, hogy teljesen alkalomszerűen adott „Nádházi Emil” információt, ezért nem is bízta meg a professzorra vonatkozó további feladattal.

Borzák neve öt évig nem tűnik fel az ügynöki jelentésekben, életének 1972-től 1977-ig tartó időszakát állambiztonsági szempontból sűrű homály fedi. 1977. március 21-én a református egyházzal kapcsolatos írásos anyagot adott át tartótisztjének, a Benkét felváltó Kovács Sándor főhadnagynak. Sajnos ezt nem fűzték be a dossziéba, a jelentés szövegéből pedig csak annyi hámozható ki, hogy a szöveg az egyetemi templomra vonatkozott. Ennek kapcsán az ügynöknek kellett felderítenie, hogy kiket tart vallásos embernek, s ekkor említette Borzák nevét.¹¹⁸

Ugyanebben az évben még egyszer előkerült Borzák neve, mégpedig egy régi rutinos ügynök, „Balogh Gabi” jelentésében. „Balogh” egy alkalommal valamilyen református egyházzal kapcsolatos írásos anyagot adott át tartótisztjének, a Benkét felváltó Kovács Sándor főhadnagynak. Sajnos ezt nem fűzték be a dossziéba, a jelentés szövegéből pedig csak annyi hámozható ki, hogy a szöveg az egyetemi templomra vonatkozott. Ennek kapcsán az ügynöknek kellett felderítenie, hogy kiket tart vallásos embernek, s ekkor említette Borzák nevét.¹¹⁸

Az utolsó ügynöki jelentés, amelyben Borzák István neve szerepel, 1978. március 29-én keletkezett. Ekkor „Balogh Gabi” számolt be arról, hogy Borzákot áthelyezték az ELTE Latin Nyelv- és Irodalmi Tanszékének élére, így elhagyja Debrecent.¹¹⁹ Az információt a tartótiszt minden kommentár nélkül értékesnek tartotta, és az arról szóló kivonatot Borzák anyagához csatolta.¹²⁰

Érdekes és talán nem véletlen egybeesés, hogy Borzák István hön áhított céljának teljesülésével, az ELTE-re való visszakerülésével egy időben vége szakadt a rá vonatkozó ügynöki jelentések sorozatának is. Mostani tudásom szerint 1978 és 1990 között nem keletkez-

¹¹⁷ ÁBTL 3.1.2. M-40917. 111.

¹¹⁸ ÁBTL 3.1.2. M-39414/2. 20. 1977. november 18.

¹¹⁹ ÁBTL 3.1.2. M-39414/2. 29–30.

¹²⁰ Borzák István a jelentés megfogalmazása előtt egy nappal, 1978. március 28-án foglalta el újra katedráját az ELTE-n. Egyik kollégájának visszaemlékezése szerint a huszonegy év után visszatérő professzor Tacitus általa fordított Agricola életrajzából idézett. Ezek szerint a dolgok jobbra fordulásáig az embernek lehet, hogy annyi időt kell kivárni, „amennyi alatt ifjú fejjel az öregségig, öregem pedig – néma tengődésben – szinte az emberi kor végső határáig vergődhetünk el.” R. Hamar Márta: *Borzák István köszöntése*. Antik Tanulmányok, 50. évf. (2006) 2. sz. 465.

tek róla szóló ügynöki jelentések. Mindez nem jelenti azt, hogy az állambiztonság nem tudott volna róla, nem tartotta volna nyilván mint ellenséges személyt. Mivel Borzsák távol tartotta magát a '80-as években egyre erősödő ellenzéki politizálás különböző formáitól és szervezeteitől, az állambiztonság aligha látta értelmét szoros megfigyelésének. A politikai rendőrség energiáját ekkor már sokkal jobban lekötötték a szerveződő ellenzéki mozgalmak, és egy hetvenes éveiben járó, alapvetően szakmájának élő tudós mint célszemély érdektelenné vált. Borzsák Istvánt 1982-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező-, 1987-ben pedig rendes tagjává választották, ezzel – ha későn is, de – megtörtént tudományos rehabilitációja.

11

Összegzésként két dolgot szeretnék részletesebben elemezni. Először is már többször foglalkoztam azzal, hogy Borzsák István saját dossziéval rendelkezett. Az első dossziéját, amelyre 1961-ben utaltak, 10-10680-as nyitó számmal még 1956 előtt nyithatták meg az állambiztonsági szervek. Ezt követően az OD-3576 nyitó számot viselő, Hajdú-Bihar megye egész értelmiségére nyitott dossziében találtam Borzsákra vonatkozó nyomot. Ez az anyag átkerült a Kossuth Lajos Tudományegyetem OD-3883-as számú dossziéjába¹²¹ és az ehhez kapcsolódó személyi gyűjtőbe rakosgatták a professzorra vonatkozó jelentéseket. Végezetül az 1980-as évek második felében az ELTE OD-3483-as nyitó számot viselő dossziéjában tartották számon Borzsákot. Vagyis minden jel szerint, ha egy professzor egyik egyetemről a másikra ment át, vagyis állambiztonsági nézőpontból objektumot váltott, akkor jelképesen magával vitte a rá vonatkozó anyagot is.

Ezt a feltételezést igazolja Sarkady János története is. Sarkady operatív nyilvántartó kartonján¹²² a rá vonatkozó iratanyag őrzési helyeként ugyanazokat a dossziékat találjuk, mint Borzsák esetén. Először az OD-3576-ot, amely a '60-as évek közepére, majd az OD-3883-at, amely debreceni időszakra, végül az OD-3483-at, amely pedig az ELTE-re vonatkozik. Egyetlen különbség észlelhető csupán: Sarkady iratanyagát végül különálló dossziében helyezték el, amely az O-18997 jelzetet kapta. Ezek szerint a különböző egyetemek objektum-dossziéinak mellékletében őrzött személyi anyagokat végül Sarkady esetén külön dossziében fűzték le. Borzsák nyilvánvalóan szintén „magával vitte” az állambiztonsági szervek róla szóló anyagait, de az ő esetében ezeket nem külön dossziében rakták irattárba. Ez az oka annak, hogy csupán közvetett úton sikerült rekonstruálnom személyi anyagát.

Másodsorban adódik a kérdés: eredményesen dolgozott-e az állambiztonság, közel tudott-e férfközni ügynökei révén Borzsák István személyéhez? Vizsgálódásom során negyvenhat olyan jelentést találtam, amelyben érdemben szerepelt Borzsák: vagy róla közöltek információt, vagy vele kapcsolatban intézkedtek, illetve rá vonatkozóan adtak feladatot. Ebből a negyvenhat jelentésből tizenhetet tartott annyira értékesnek a tartótiszt, hogy lefűzette a professzor személyi anyagába. Vagyis csupán a jelentések nem egészen 40%-a hozott érdemi eredményt, bár mint láttuk, számos esetben politikai színezetet adtak szakmai vagy magánjellegű értesüléseknek. Az ügynöki jelentéseken kívül néhány összefoglaló javaslatban és foglalkoztatási tervben is felbukkant Borzsák neve, ezek közül egy személyével foglalkozó javaslat dossziéjába is bekerült. Milyen kép rajzolódott ki ezek alapján a politikai rendőrség számára Borzsák Istvánról?

¹²¹ Ezt a dossziét egészen a rendszerváltásig vezették, és csak 1990. január 9-én szüntették be az operatív információk gyűjtését. ÁBTL 3.1.5. OD-napló 2. kötet

¹²² Sarkady János operatív nyilvántartó kartonja ÁBTL 2.2.1. II/5. 5. doboz

Végig ellenséges személyként kezelték, akivel szemben aktív politikai tevékenységre utaló, elegendő mennyiségű információ esetén eljárást kezdeményezhettek volna. Azonban 1957 után egyszer sem járt ennek közelében az állambiztonság. Borzák a benne lévő keserűség dacára mindvégig szakmai munkájára koncentrált, és kitartó szívóssággal építette újra karrierjét, amelynek eredményeként, ha kitérő után is, de visszatérhetett a klasszika-filológia magyar és nemzetközi főáramába. Megfigyelését eleve megnehezítette az a tény, hogy szűk és megbízható baráti kör vette körül, amelyet nem sikerült feltörni. Nemzetközi kapcsolatai, '56-os sorstársainak segítése, a fennálló viszonyokat érintő szarkasztikus megjegyzései nem lépték át azt az ingerküszöböt, amely kiválthatta volna a politikai rendőrség direkt beavatkozását.

A rá jelentő ügynökök közül három kollégája: „Balogh Gabi”, „Dobai” és „Tiszai” adott olyan jelentéseket, amelyek révén az állambiztonság szemmel tarthatta Borzákot. Nagyon érdekes „József” személye, aki tartótisztje, Benke Gábor minden igyekezete dacára csak négy olyan jelentést adott, amelyet felhasználhattak Borzák személyi anyagához. Ez az általa adott huszonhat jelentésnek alig több mint 15%-a, vagyis tevékenysége lényegében kudarcot vallott. Mindez rávilágít arra a tényre is, hogy hiába változott meg a tartótiszt személye, és került a motiválatlan Szilágyi József helyére az agilis Benke Gábor, mégis csupán a hosszú ideje szolgáló, a III/III iránt valamilyen személyes lojalitással bíró ügynökök révén jutott érdemi értesülésekhez. Ennek alapján érdemes újra gondolni vagy mindenképpen árnyalni a mindenkori ügynöki munkát végzők egyoldalú kiszolgáltatottságáról szóló állításokat.

Ugyanakkor Benke sem tudta átlépni saját árnyékát, és mintha nem tudatosult volna benne, hogy egy nemzetközileg is jegyzett, kiemelkedő képességű tudóssal találkozott Borzák István személyében. Borzák Benke számára csupán egy '56-os ellenforradalmár, nyugati kapcsolatokkal rendelkező, az ifjúságot befolyásolni képes egyetemi oktató volt. Nem csupán a Tacitusról szóló, német nyelvű publikáció kezelése körüli zavarok árulkodnak erről, hanem az egyetemi világ korlátozott autonómiájának, a tudományos élet belső világának a meg nem értése is. Végző soron egyenlőtlen felek álltak egymással szemben ebben a küzdelemben. Borzák István – ha nem direkt, durva beavatkozásról volt szó, mint például a részére érkezett meghívók rektori hivatal által történő visszatartásáról – egy olyan zárt világot tudott maga köré felépíteni, amely menedékként szolgálhatott a külső zaklatásokkal szemben. Az állambiztonság, amely egyre inkább az ellenőrzésre, nem pedig az elhárításra koncentrált, önmagában már nem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy egy, a fennálló politikai rendszerrel szembenálló, de nyíltan nem politizáló kiváló tudós életét megnehezítse.¹²³

¹²³ Lényegében ugyanaz történt, mint Antall József esetében, akit 1959-ben az állambiztonság pusztán saját eszközeivel nem tudott eltávolítani a tanári pályáról. Rainer: *Jelentések hálójában*, 61. Igaz, Borzák esetében az elmozdítás fel sem merült, mivel ő Antall-lal ellentétben távol tartotta magát a politikától, ráadásul jó tíz évvel későbbre esett megfigyelésének fő időszaka.

ISTVÁN PAPP

The Missing Dossier on István Borzsák, or What Did the Political Police Want from a Scholar of Antiquity?

The fate of István Borzsák, a prominent figure in Hungarian classical scholarship, well exemplifies 20th-century Hungarian history. But it is not the life of the scholar, who survived captivity and was removed from office, that I present in my paper. Primarily, I was curious to find out what interest did the political police take in his person. Because of his involvement in the revolution, Borzsák was removed from his university post and was entered into the operative records of state security as an enemy of state.

From 1963, he taught at the university of Debrecen and could return to his former department in Budapest in 1978. Not even during this period did he conceal his views about the existing system, but it was only among close friends that he was openly talking about politics. First and foremost, he was a scholar. The political police of the era had been collecting data about the professor from 1959 until 1978. The reports were filed in a separate dossier, which did not survive. Yet, from the so called working dossiers of the agents we can reconstruct the original dossier on Borzsák. At the university of Debrecen several agents were spying on him, among them one of his doctoral students, a colleague at the faculty of arts or one of the student leaders of the time. Their reports were assessed by state security officers from the Hajdú-Bihar county police. Analyzing Borzsák's activity proved to be a real challenge for these people as they have little knowledge of classical philology.

The surviving reports focused primarily on with Borzsák's relationship with former "56ers", his influence on his students and his scholarly and friendly relations with Westerners. Though the political police got some information about his so called "hostile political views", they did not intervene as Borzsák refrained from discussing politics openly. In spite of that, his dossier had been diligently kept. From the 46 reports on him only 17 were deemed valuable by the liaison officer (*tartótiszt*), that is, only 40% contained useful information. When, in 1978, Borzsák left Debrecen his file was transferred to the so called "objektum" dossier of ELTE. Finally, he was deleted from the operative records of the state security. His surveillance turned out to be unsuccessful after all as neither the agents watching him, nor the liaison officers overseeing them could get close to his person.